

2

Політичні партії - основні актори політичної сцени

Походження політичних партій. Задовго до виникнення виборчої демократії держава мала різноманітну структуру публічних посад – мери, члени парламенту, міністри і т. д. Люди отримували їх різними шляхами – по спадковості, купували, за винагороду, призначались. З появою демократії більшість цих посад починає заповнюватися шляхом виборів. Саме це відрізняло недемократичну політичну систему від демократичної. Люди, які претендують на певні посади, повинні заручитися підтримкою інших людей – виборців.

Політикам за нових умов легко було помітити, що певний вид об'єднань, які залучають велику кількість голосів, допоможуть їм досягнути та втримати посади. Отже, великі національні організації, які об'єднують усіх політиків і контролюють голоси на всій території країни, зможуть функціонувати ефективніше, ніж місцеві клуби, котрі гуртуються лише навколо місцевих політиків. Із створенням організації загальнонаціонального масштабу популярним політикам стало простіше пересуватися країною з метою підтримки партійних кандидатів, а також з'явилися кошти, необхідні для роботи професійного штабу, який допомагав би в організації тисяч і тисяч виборців. Так утворилися політичні партії. Отже, з формуванням електорату, з рухом до виборчої демократії як невід'ємний її елемент з'являються політичні партії. Треба, однак, визнати, що така форма організації політичних однодумців є доволі новим утворенням, яке з'являється лише у ХІХ ст. і переважно пов'язане з поступовим запровадженням демократичних принципів і практики.

Політичні партії виникають і розвиваються також і в тих державах, де немає виборчої демократії, наприклад, у комуністичних. У багатьох політичних режимах, де партії, по суті, не потрібні для виграшу на виборах, вони існують як ефективні механізми зв'язку з масами. Одна з особливостей політичних партій виявилася саме в тому, що вони стали

придатними для реалізації різних цілей, перетворилися в невід’ємний інструмент політики.

Досліджуючи процес виникнення політичних партій, М.Дюверже поділив їх на партії внутрішнього та зовнішнього походження (так звана ґенетична модель походження партій). “...Усі партії, – пише він, – зазнають на собі сильного впливу свого походження, подібно до того, як людина перебуває під впливом свого дитинства. Неможливо, наприклад, зрозуміти структурну відмінність, яка розділяє британську лейбористську і французьку соціалістичні партії, не знаючи обставин їх народження. Не можна серйозно аналізувати французьку чи голландську багатопартійну і американську двопартійну системи, не аналізуючи походження партій в кожній з цих країн...”¹.

Парламентські партії формуються там, де парламентські органи існували до розвитку широкого виборчого права. Головним прикладом тут виступають дві традиційні британські партії. Торі та віґи розвивалися в період 1688–1832рр., коли парламент був важливою частиною урядової структури, а не коли парламентські вибори були справою кількох людей. У Швеції партії розвивалися у XVIII ст., коли там вже існував функціонуючий парламент, але виборче право було обмеженим. Останнім відомим прикладом парламентських партій було скликання Генеральних станів під час французької революції. Тут знову законодавча влада брала на себе загальну владу, тоді як депутати репрезентували тільки малу частину населення.

Позапарламентські партії виникають тоді, коли розвиток парламентських інститутів супроводжується значним розширенням прав виборців або коли партія розвивається з певного інтересу, ідеології або визначеної групи населення. Це явище спостерігалось у Франції під час Третьої республіки, коли розширення виборчого права пояснювало походження Радикальної соціалістичної партії. Так відбувається часто, коли певна частина населення шукає представництва у владі. Відомими прикладами є лейбористська, соціалістична, комуністична, фашистська, аграрна, християнська партії. У такій схемі виникнення партій не надається великого значення різниці в організаційній будові партій.

Партії внутрішнього (парламентського) походження.
Загалом сучасні партії з’являються при розширенні загального

¹ Дюверже М. Политические партии. – М., 2000, с. 21.

виборчого права та парламентської демократії. Поширення представницької моделі спричиняє утворення в парламентах груп, до яких депутати входять виключно за політичними уподобаннями. Розширення виборчого права приводить до створення виборчих комітетів, які мобілізують виборців. Про народження партії можна говорити тоді, коли між парламентськими групами та місцевими виборчими комітетами налагоджуються регулярні стосунки.

Партії зовнішнього (позапарламентського) походження. Певна кількість політичних партій, однак, не проходить через виборчий чи парламентський механізм і часто створюється з уже існуючих угруповань: профспілкових (Лейбористська партія Великобританії вийшла з робітничого профспілкового руху), професійних (у багатьох скандинавських країнах аграрні партії утворилися з селянських спілок), релігійних (християнсько-демократичні партії), об'єднань ветеранів (на їх основі створювалися партії крайніх правих у період між двома світовими війнами в Італії, Німеччині, Франції).

Необхідно також згадати і французьку комуністичну партію, яка утворилася внаслідок внутрішнього розколу соціалістичної партії 1920 р., але народженню якої вельми сприяла перемога соціалістичної революції в Росії та прагнення її лідерів експортувати дану модель у Західну Європу.

На думку М. Дюверже, спосіб утворення політичних партій суттєво впливає на їхню діяльність. Партії парламентського походження часто є досить несміливими об'єднаннями впливових осіб, згуртованих навколо своєї парламентської групи. Партії зовнішнього походження є централізованими і дисциплінованими організаціями, часто віддаленими і ворожими до представницьких інституцій.

Складові ґенетичної моделі походження партій. Ґенетична модель походження партій, розроблена М. Дюверже, складається щонайменше з трьох додаткових чинників, які впливають на процес виникнення політичної партії.

1. Організаційний розвиток політичної партії може характеризуватися територіальним проникненням чи територіальною роздробленістю або комбінацією цих двох схем. Про територіальне проникнення говоримо тоді, коли "центр" контролює, стимулює або керує розвитком "периферії" (локальних об'єднань). Територіальна роздробленість означає, що локальні еліти творять автономні об'єднання, які потім інтегруються в єдиній національній організації. Ліберальні та консервативні партії, як звичайно, були внутрішнього

походження (парламентськими партіями), які виникли та розвинулися в результаті територіального проникнення, в той час як більшість ліберальних партій – через процес роздробленості. Однак найпоширенішим є змішаний спосіб виникнення політичних партій. Спочатку був процес територіальної роздробленості – виникали локальні організації, а лише згодом з'являється загальнонаціональна структура, як федерація локальних об'єднань. У творенні партійних родин простежуються певні закономірності – більшість комуністичних і консервативних організацій розвинулися через процес проникнення, а соціалістичних і релігійних – шляхом територіальної роздробленості. Як правило, організаційний розвиток партій ліво-ліберальних (особливо екологічних) відбувався згідно зі схемою територіальної роздробленості, а багато з них практично не має розбудованих національних структур (процес територіального проникнення в них ще не настав) і існує як федерація автономних локальних організацій.

2. Другим чинником, який істотно модифікує ґенетичну модель виникнення партії, є факт існування (чи відсутності) зовнішніх інституцій, що підтримують діяльність політичної партії. Йдеться про суспільні організації (інститути), які становили первинну форму мобілізації визначеної соціальної групи і були ініціаторами створення політичної партії як гаранта групового інтересу. Церква (особливо католицька), відчуваючи загрозу з боку держави, що експансивно розвивалася, трактувала конфесійні партії як політичну форму організації та ізоляції прихильної до неї частини суспільства. Подібною є ситуація з впливом профспілок на процес оформлення деяких соціал-демократичних чи лейбористських партій. У випадку появи такого "спонсора" можна побачити, що лояльність до партії має опосередкований характер або пов'язана насамперед із зовнішньою інституцією, і лише потім – з партією. Ця інституція є джерелом рекрутування та легітимації керівної еліти партії і в результаті може мати вирішальний вплив на її внутрішню будову. З огляду на це можна виділити партії, які характеризуються зовнішньою легітимацією і в яких лояльність стосовно партії є похідною порівняно з первинною лояльністю до зовнішнього інституту, а також партії, які характеризуються внутрішньою легітимацією, де джерелом лояльності є сама партія та її ідеологія.

3. Третьою складовою, яка впливає на формування політичних партій, є роль харизми (харизматичного лідера). Деякі з партій можуть виникнути завдяки активності

конкретного лідера та організованої навколо нього групи прихильників (наприклад, голлістська партія у Франції, Націонал-соціалістична партія в Німеччині). Ці харизматичні партії існують завдяки своїм провідникам, і важко про них говорити без характеристики особи її засновника².

Потрібно, однак, пам'ятати, що у ґенетичній фазі, пов'язаній з оформленням нового типу зв'язків між партією і соціальною групою (соціумом), елементи харизми виступають майже завжди у стосунках між лідерами та їх прихильниками. Психологічний стан соціуму стає ключем до розуміння механізму цього процесу, очевидним результатом якого є поява нової колективної ідентифікації. Часто в цьому контексті вживається визначення "ситуаційна харизма". Факт, що суспільство опинилося в кризовій ситуації (суспільний стрес), зумовлює те, що воно готове бачити в лідері (найчастіше в політичній партії) особу надзвичайно кваліфіковану, здатну вивести суспільство з кризи. Лояльність ця пов'язується із програмою зцілення суспільства чи так званою новою візією суспільства, яку пропонує лідер. Особа лідера не має в цьому випадку нічого спільного з чистою харизмою, однак спричиняє харизматичну реакцію. У час глибокої кризи він проголошує готовність керувати суспільством, і це є способом виходу з кризової ситуації чи нетривалого залагодження конфлікту. Такого типу харизма була характерна для К. Аденауера в Німеччині, де Гасперо в Італії чи Караманліса в Греції. Ситуаційна харизма відрізняється від чистої харизми тим, що ситуаційні лідери не здатні повністю визначати характер партії. К. Аденауер чи де Гасперо повинні були брати участь у переговорах з іншими акторами внутрішньопартійної сцени. Обидві християнсько-демократичні партії мали більш автономний характер відповідно до своїх лідерів і не були простим їх витвором. Де Голль, навпаки, організував і цілком опанував партію, а її існування було тісно пов'язане з його долею.

Питання не стільки харизми, скільки персоналізації керівництва постає в 70-х рр. в Західній Європі з появою нового організаційного типу політичних партій. Вони не виникають з певного соціального руху, а створюються конкретними особами, які не належали до правлячої еліти, так звані "особи з нічого". Лідер у цих партіях не є одним зі

² Дюверже М. Политические партии. – М., 2000, с. 21-38.

складників ідентифікації партії, але стає основним, істотним пунктом голосування виборців. Багато з таких партій, принаймні на час свого виникнення, у свою назву заклали ім'я засновника – наприклад, Норвезька прогресивна партія називалася партією Андерса Лангего, а її датський відповідник – партією Могенса Гіліструпа. Багато інших партій асоціюються з іменами своїх засновників і лідерів (наприклад, австрійська соціал-демократична партія – як партія Ю. Хайдера, французький Національний фронт – як фронт М. Ле-Пена, фінська селянська партія – як партія В. Веннамоса). Лідери цих партій не мають, звичайно, харизматичних рис.

Особлива позиція лідера сильно впливає на спосіб організації цих партій. Є вони строго централізованими та ієрархізованими, але стосується це лише національного або локального рівня. Поміж двома цими рівнями не існує вертикальних зв'язків (так звана порожня організація), а локальні партії володіють значним рівнем автономії, нерідко організаційною незалежністю. Чинником, який інтегрує партії, організовані на основі такої радикальної формули структурного федералізму, виступає авторитет національного лідера партії.

Досить часто нові партії утворюються внаслідок трансформації інших політичних утворень або через переоб'єднання певних груп у нову партію внаслідок політичної кризи. У Франції, наприклад, політична система спонукає до ментальної переорганізації через вузький рівень інституціоналізації, який був у минулому. У 80-х рр. ХХ ст. багато маніфестацій за голлізм спричинили утворення численних рухів, що базувалися на крайньо правій ідеології. На противагу їм демократична партія Франції створила лише невпорядковану коаліцію, що склалася з лібералів та правих центристів. Щодо соціалістичної партії, то вона стала лідером на політичній арені Франції після перебудови старого Соціал-федеративного об'єднання і включення до його складу багатьох дрібних організацій, так званих нових лівих³.

М. Педерсен трактує партії як інституції, близькі до живих організмів. Вони народжуються, досягають зрілості та зникають з політичної арени (вмирають). Він вважає, що у своєму

³ *La Palombara J., Weiner M. The Origin and Development of Parties. – In: Political Parties and Political Development / Ed. by J. La Palombara, M. Weiner. – Princeton, 1966, p.55-57.*

розвиткові партія долає кілька рівнів – бар'єрів розвитку. Учений виділяє чотири таких бар'єри:

1) бар'єр декларацій. Політична група публічно декларує бажання брати участь у виборах. Це може мати форму заяви в пресі чи телевізійного виступу;

2) бар'єр авторизації. Подолання цього бар'єру означає, що організація стає партією в юридичному сенсі, набуває правового статусу. У багатьох країнах (наприклад, у Данії) повинна відбутися реєстрація партії, що змушує її зібрати певну кількість підписів громадян, готових підтримати партію на наступних виборах. Інколи замість підписів або крім підписів вимагають внести ще й грошову заставу (Великобританія, Німеччина);

3) бар'єр репрезентації. Його подолання означає, що партія здобуває місце в парламенті. В Данії, наприклад, бар'єр підтримки становить 2%, у Німеччині – 5%. Він окреслює межі парламентської партійної системи, тобто визначає, які партії залишаються в її межах, а які втрачають статус парламентської партії;

4) бар'єр істотності. Це коаліційний потенціал та потенціал шантажу партії, тобто здатність партії бути учасником урядової коаліції або ж її здатність впливати на процес прийняття політичних рішень, перебуваючи поза нею. Для центристських партій більш характерним є коаліційний потенціал, а для радикальних партій – потенціал шантажу⁴.

Підходи до визначення політичної партії. На перший погляд, поняття політичної партії є надзвичайно простим. Коли ми говоримо “політична партія”, то загалом усі добре розуміємо, про яке суспільне явище йдеться. Це поняття не викликає стільки непорозумінь і дискусій, як деякі інші поняття політичної науки. Це розуміння суті політичної партії загалом полегшує її визначення. Однак у процесі детального розгляду з'ясовується, що за простою і зрозумілою дефініцією насправді криється чимало запитань та суперечностей.

Деякі з них пов'язані з термінологією. Скажімо, не у всіх власних назвах партій ми можемо знайти саме слово “партія”. Часто тут застосовуються дещо інші терміни, такі як “союз” (Союз демократичних сил), “рух” (Народний Рух України),

⁴ Pedersen M. On Measuring Party System Change // Journal of Theoretical Politics, 1989, 1/3, p.349.

“об’єднання” (Об’єднання в підтримку Республіки), “конгрес” (Індійський національний конгрес) та інші. Є також партії, які у своїх назвах не мають жодних подібних термінів, наприклад, “Великий Ізраїль”, “Вперед, Італія!”. Ці назви часто окреслюють політичні та програмні цілі, а іноді мають на меті приховати партійний характер організації. Такі поняття, як “об’єднання”, “рух”, “конгрес”, засвідчують загальнонародний, надпартійний характер угруповання. Однак, даючи характеристику зазначеним об’єднанням як певному соціальному феномену, ми не повинні звертати увагу на їхню власну назву і навіть на їхню програмну декларацію. Зараховуючи те чи інше конкретне угруповання до політичних партій, треба виходити з певних об’єктивних ознак даної організації, які слугують базовими критеріями визначення поняття партії.

Пошук критеріїв, які визначають суть поняття „політична партія”, треба розпочати з семантичного розгляду слова “партія”. Слово це досить поширене, його можна відшукати в працях багатьох шановних авторів і має цілком конкретний політико-ідеологічний зміст, яким не можна легковажити.

Етимологічно слово “партія” походить від латинського іменника *pars*, що означає частину більшого, або дієслова *partire*, що означає „ділити”. Ще в давнину вживалося воно для визначення певного політичного угруповання. В такому значенні зустрічаємо його в працях Цицерона, Платона чи Сократа, де говорилося про *fakcji*, чи *partii*, на протизвагу терміну *amicitia*. Під останньою мали на увазі спілку приятелів, шляхетне об’єднання, *fakcia* чи *partia* була нешляхетним об’єднанням або об’єднанням навколо якогось роду.

У римських джерелах знаходимо і розуміння поняття “партія” як об’єднання політиків навколо певного лідера (так звана партія Цезаря, Марія, Сулли), або об’єднання осіб, які управляють державою (скажімо, сенат), на відміну від решти людей. У Новий час цей термін входить у європейський вжиток і спочатку означає окремих військовий підрозділ, групу військових.

Вживання слова “партія” має означати, що в групі представлена лише частина соціальної спільноти, яка бореться за владу. Це спроба відокремлення цієї групи людей від монолітної єдності – без огляду на те, що становить ця

цілісність (парламент, правлячий клас чи цілий народ). Тому для партії в загальному вигляді характерна наявність двох критеріїв: 1) якісно відокремленої групи людей відносно інших членів суспільства чи суспільства загалом; 2) внутрішній взаємозв'язок, партнерство, наявність об'єднувачого начала.

Поняття "політична партія" відрізняється за змістом від поняття "партія". Мова йде про об'єднання людей на певній ідейній основі на відповідних політичних принципах. Політична партія дбає про політичні цілі й використовує для цього політичні засоби. Головним завданням політичної партії, яка об'єднує людей навколо спільних ідейно-політичних принципів, є завоювання та використання політичної влади⁵.

Н. Макіавеллі, Г. Моска, В. Парето, М. Вебер, А. Шумпетер, Дж. Бернхам виводять походження партії з понять "політика", "політична". Інші ж автори – Д. Юм, І-К. Блунчлі, А. Зіґфрід, Р. Міхельс, М. Дюверже – вважають, що пояснення терміна треба шукати в загальному принципі "партійності", "партійного об'єднання".

У зв'язку з цим проблема походження поняття „партія” достатньо дискусійна. Звичайно, вузьколінгвістичний підхід далеко недостатній для вичерпного визначення такого складного феномена, яким є політичні партії. Однак саме таким є номенологічний підхід до визначення поняття в сучасній партійній теорії. Знаходимо його, зокрема, у працях А. Ренні, С. Ньюмена, Дж. Сарторі. Лінгвістичне пояснення цього терміна як частини цілого приводить ряд авторів до сприйняття партії лише в контексті існування багатопартійності, багатопартійної (як мінімум двопартійної) політичної системи, що загалом не відповідає сучасному його розумінню. З цього погляду, єдина партія (монопартія) є такою ж партією, як і партії, що існують в умовах багатопартійності. Вони можуть відрізнитися організаційною будовою, цілями, функціями тощо, однак усі належать до одного роду соціальних організацій, оскільки мають спільні засадничі характеристики, що визначають політичну партію. Звичайно, монопартії відрізняються від плюралістичних, але ця конкретно-історична специфіка монопартій не позбавляє їх загальних ознак політичної партії⁶.

⁵ Бекназар-Юзбашев Т.Б. Партии в буржуазных политико-правовых учениях. – М., 1988, с.141-142.

⁶ Коломейцев В.Ф. Партии в зеркале западной политологии // Государство и право, 1995, № 10.

Дослідження політичних партій, які відіграють важливу роль у державно-політичній системі сучасних держав, є однією з найактуальніших проблем цілого ряду сучасних суспільних наук – філософії, державознавства, політології, соціології та суспільствознавства. І важко визначити, яка з них домінує у визначенні партій. При визначенні поняття партії доцільно виокремити такі науково-методологічні напрями, з погляду яких поняття „партія” може інтерпретуватися в різних сферах сучасних гуманітарних наук.

У філософсько-етичному розумінні встановлюють так зване органічне розуміння партії як природної форми об'єднання людей, яке відбувається на основі певних принципів і спрямоване на реалізацію певних цілей.

У соціально-історичному аспекті партії можна розглядати як стійкий структурний елемент соціальної системи, як колективну форму організації та інституалізації соціально-класової активності, як фактор формування і вираження громадської думки та ідеологічних установок різних соціальних груп. Для цього використовують категорії науки про суспільство чи зіставлення феномена партії з державою, що призводить до вилучення зі сфери розгляду державно-правових елементів політичних партій.

У політологічному, державознавчому значенні партія визначається як елемент державно-політичної системи, щільно пов'язаний з державними та правовими інститутами.

Поняття партії можна досліджувати також із боку правового її визначення. Відповідно, треба розмежовувати загальне державно-правове значення цього поняття і конкретне правове визначення поняття партії в законодавстві: перше набуває змісту в результаті розгляду партії в контексті її взаємодії з усією системою державних, суспільно-політичних і правових інститутів, друге є безпосереднім оформленням статусу партій у законі, формою конкретного нормативного відображення політичної партії як певного соціального явища в праві.

Проблема визначення поняття партії набуває додаткового значення з погляду з'ясування і вирішення тих методологічних проблем, які пов'язані з неоднозначністю трактувань, що використовуються в класичній та сучасній політичній науці.

Як будь-яка політико-правова категорія, поняття „партія” змістовно зумовлене об'єктивними закономірностями процесу історичного розвитку. Сама назва „партія”, яка характеризує відокремлену політичну групу суспільства, з'явилася досить давно, тоді як сама політична партія, в сучасному її розумінні,

виникла лише в середині XIX століття. Ця розбіжність між назвою та суттю політичної партії створює ряд труднощів при спробі визначення історичної еволюції партій.

У світовій літературі прийнято оперувати терміном "партія" для позначення політичних груп, прототипів майбутніх політичних партій з XVIII і XIX ст., незважаючи на те, що вони не були партіями в сучасному розумінні цього слова. На сучасному етапі політичні партії визнаються як інтегрований складовий елемент конституційного ладу, їхня діяльність у більшості випадків врегульована в конституційно-правовому порядку. Все це, безперечно, не можна зачислити ні до ранніх політичних об'єднань – "протопартій" (відмінність від партій по вертикалі), ні до сучасних, але менш вагомих форм колективної політичної діяльності – "псевдопартій" (угруповань виборців, політичних комітетів сприяння групам тиску – відмінність від політичних партій по горизонталі). Отже, структура та межі парадигми партій, особливості сутнісного трактування цього поняття залежать від історичних основ та обставин його фіксації⁷.

Поняття політичної партії в політичних концепціях пройшло певну історичну еволюцію в контексті суспільно-політичного розвитку. Водночас еволюція визначалася певним розвитком самої політичної науки і зокрема станом вивчення партій.

Визначення поняття партії, крім суто теоретичного, має і практичний характер. Адже від наявності в тієї чи іншої організації ознак "партії" залежить її відповідний правовий статус, її права та обов'язки в політичній та громадській сферах, особливе функціональне становище в державному механізмі, інші практичні моменти, які відрізняють політичні партії від виборчих союзів, груп тиску, громадських організацій.

Аналітичні труднощі визначення суті поняття "партія" зумовлені специфікою та різноманітністю підходів, які при цьому застосовують. Серед них варто виділити кілька основних.

По-перше, абстрактно-інтуїтивні формулювання на зразок: "партія – це держава в державі", "посередник" між державою та суспільством, "міст від мас до вождя" тощо. Прихильники такого підходу стверджують, що точне визначення поняття

⁷ Политические партии: история, теория, практика / Под. ред. А.И. Ковлера. – М., 1993, с.25-27.

“партія” можливе лише у вкрай абстрактному та узагальненому вигляді. Насправді такі визначення-лозунги мають політико-прагматичний характер, а в теоретичному плані вони швидше заважають, ніж сприяють визначенню суті даного поняття.

По-друге, в межах державно-політичної теорії розроблені чіткі, загальні визначення, за допомогою яких робились спроби в єдиній формі виділити та врахувати специфічний характер політичних партій як явищ соціального, політичного та державного життя, особливостей їх ролі в державі, функцій, організаційної форми. Цей напрям, який сьогодні достатньо розвинутий, має давню історичну традицію і представлений такими авторами, як Г.Еллінек, Г.Тріпель, М.Вебер, Г.Кельзен, Ф.Гогель, Ж.Бурдо, З.Нейманн, Л.Епстейн та інші.

К. фон Байме визначає партію як “групу громадян-однодумців, які діють спільно для досягнення спільних політичних цілей”. Н. А. Макдоналд зазначає, що “партія – це група людей, об’єднана навколо певного інтересу, який вони намагаються реалізувати і значення якого узагальнюється в певних ідеях”. Е. Берк визначає партію як групу людей, які об’єднані спільним служінням народу. Французький політолог Ф. Гогель вважає, що партія – це “угруповання людей, об’єднаних для участі в політичному житті, які мають на меті завоювати повністю чи частково державну владу, щоб у такий спосіб забезпечити панівне становище ідеям та інтересам членів угруповання”. Інший відомий представник французької політичної науки Ж. Бурдо під партією має на увазі “будь-яке угруповання людей, які сповідують однакові політичні погляди і докладають усіх зусиль, щоб зробити їх панівними в даному суспільстві, водночас об’єднуючи якомога більшу кількість громадян, і намагаються захопити владу чи хоча б впливати на її рішення”. О.Ренней і У.Кенделл вважають партіями “автономні групи, які висувають кандидатів і ведуть виборчу кампанію з надією на встановлення у майбутньому контролю над складом і політикою уряду”. Схоже визначення політичним партіям дає американський учений Е. Даунс, який вважає, що партія – це “коаліція людей, яка бажає законними способами здійснювати контроль за апаратом влади”. Під коаліцією він розуміє групу людей, які мають певні спільні цілі, під апаратом влади – фізичні, нормативні та інституційні засоби, якими володіє уряд для здійснення своєї специфічної функції – поділу суспільних ресурсів, а під легальними способами – проведені належним чином вибори. Поширення в науковій літературі набуло визначення партії німецького соціолога М. Вебера. Під

партією він розуміє "добровільне об'єднання громадян, метою яких є здобуття влади в рамках організації, а метаактивних членів – реалізація матеріальної чи особистої користі, або і першого, і другого". М. Дюверже визначає партію "як об'єднання з певною внутрішньою будовою"⁸.

Нарешті, третій підхід до визначення політичної партії полягає у спробах дати дефініцію партії не через її основний критерій, а через цілу систему ознак. Саме такий підхід зараз вважається найконструктивнішим. Він об'єднує таких представників партійної теорії: Ж. Ла Паломбару, М. Вайнера, Ф. Сорауфа, М. Дюверже, В. Хенке, К. Хессе, К-Ф. Зайферта, Ж. Шарло, Ф. Борелля та інших. У межах цього напряму можна також додатково типологізувати визначення партій.

Ж.Бюрдо вважає недостатнім загальне визначення політичних партій і пропонує каталог характеристик, без яких, на його думку, неможливе повне і правомірне визначення поняття партії. До них він зачисляє такі: розвинену організаційну структуру, яка охоплює все суспільство по горизонталі та вертикалі; інформаційну та організаційно-пропагандистську діяльність; виховну функцію, реалізація якої робить партію основним "інкубатором" політичного персоналу⁹.

У 1966 р. американські політологи Ж. Ла Паломбара та М. Вайнер спробували дати визначення політичної партії за такими критеріями:

1) життєздатна організація, тобто така, середня тривалість політичного життя якої довша за тривалість життя її керівництва;

2) місцева, добре впорядкована і життєздатна організація, яка підтримує регулярні й різноманітні зв'язки з іншими організаціями країни;

3) тверде бажання державних та місцевих керівників організації взяти в свої руки і здійснювати владу, а не лише впливати на неї;

4) прагнення добитися підтримки народу через вибори чи якимось іншим способом¹⁰.

⁸ Ковальчук В. Теоретико-методологічні засади вивчення політичних партій // Студії політологічного центру "Генеза", 1995, № 2.

⁹ Ranney A. The Concept of "party". – In: Political Research and political Theory / Ed. by O.Garceau, Cambridge, 1968, p.151-152.

¹⁰ La Palombara J., Weiner M. The Origion and Development of Parties. – In: Political Parties and Political Development / Ed. by J.La Palombara, M.Weiner. – Princeton, 1996, p.233.

Перший критерій – тривалість існування організації. Партія повинна пережити своїх засновників, що відрізняє її від клік, клієнтел, камарилій, які зникають разом зі своїми патронами. В тому випадку, коли партія організовується навколо фігури харизматичного лідера, їй ще необхідно довести можливість свого існування без нього.

Другий критерій – характер організаційної структури, яка повинна складатися як з керівної ланки загальнонаціонального масштабу, так і регіонального – місцевих, локальних партійних організацій. Наявність розгалуженої партійної організації, яка охоплює також місцевий рівень, існування стійких і міцних систематичних зв'язків між загальнонаціональним центром і локальними партійними організаціями відрізняє політичну партію від парламентської фракції. Партії – це організації, які об'єднують людей у більш-менш формалізовану структуру. Політичні партії повинні бути конкурентоспроможними організаціями, здатними в межах політичного ринку впливати на розподіл політичних цінностей. Тому фундаментальною їх метою (характерною для існування будь-яких організацій) є їхнє організаційне існування в оточенні, що динамічно змінюється.

Третій критерій полягає в чітко вираженому свідомому прагненні керівництва організації як на центральному рівні, так і на місцях до завоювання і здійснення влади (самостійно чи в коаліції). Прагнення до безпосереднього здійснення політичної влади – це ознака, яка відрізняє політичні партії від груп тиску, союзів підприємців, груп інтересів, котрі намагаються досягти лише впливу на владу. В багатьох державах існують різноманітні групи інтересів, які займаються лобізмом, впливом на ухвалення урядом вигідних для них рішень. Групи інтересів відрізняються від політичних партій тим, що вони лише впливають на політику, тоді як політичні партії визначають її через механізми участі у владі.

Четвертий критерій відображає прагнення забезпечити собі масову підтримку на виборах як членів партії, так і електорату. Пошук масової опори, особливо через участь у виборах, відрізняє політичні партії від політичних клубів, які не беруть участі у виборах, а є своєрідними ідейними лабораторіями, що чинять вплив на владу та громадськість переважно через формування відповідних політико-філософських та ідеологічних засад. Визначення політичних партій на основі виборчих

дефініцій є на сьогодні найчастіше вживаним. Дж.Сарторі стверджує, що "партія – це така політична група, яка присутня у виборчому процесі й спроможна висунути через вибори кандидатів на публічні посади"¹¹. На думку К. Джанди, партія – це організація, "яка прагне здобуття політичного становища своїми легітимними репрезентантами"¹². Дж. Лане та С. Ерсон визнають політичними партіями тільки ті організації, які є у виборчих статистиках¹³. Отже, політична партія – добровільна організація, яка виражає прагнення її членів до здобуття та утримання державної влади шляхом безпосередньої участі у виборах кандидатів, які обіймають становища в законодавчих інститутах або в інститутах виконавчої влади. Поняття політичної партії стає дедалі ближчим до поняття "виборчої партії", що підкреслює значення цієї сфери в діяльності партії. Однак не можна зводити визначення партії лише до виборчої демократії та виборчої активності. Зокрема, так звані революційні партії організовані в такий спосіб, що намагаються отримати контроль над владою не через механізм виборів, а застосовуючи силу. Тоталітарні партії, скажімо, нацисти 30-х рр., також творили машину недемократичної держави.

Відомий американський теоретик Ф. Сорауф розглядає політичні партії як структури, що складаються з трьох елементів: 1) сама організація, що об'єднує людей для спільної, узгодженої діяльності в досягненні певних цілей. Як будь-який інститут, партійна організація має власне внутрішнє життя – рекрутування нових членів, висунення кандидатур на державні посади, "поділ праці" всередині партії; 2) "державна партія", тобто члени партії, які організовані в рамках законодавчих, виконавчих і представницьких органів влади, що фактично є продовженням партії в цих органах; 3) "електоральна партія" – всі ті, хто надає партії ту чи іншу підтримку, є її симпатиками, активістами, виборцями. Конкретним співвідношенням цих трьох елементів партії Ф.Сорауф пояснює труднощі як функціонування, так і визначення політичних партій. Водночас він подає ряд характерних ознак партій, які відрізняють їх від інших політичних організацій. До цих ознак належать: ступінь активності партій у період виборчих кампаній, розгалужена

¹¹ *Sartori G. Parties and Party Systems. A framework for Analysis. – N.Y., 1976, p.69.*

¹² *Кулик А.Н. Сравнительный анализ в партологии (Проект Джанды) // Полис, 1993, № 1.*

¹³ *Lane J., Errson S. Politics and Society in Western Europe. – L., 1987, p.94.*

організаційна структура і наявність у них значної опори в особі членів та симпатиків партії, переважна орієнтація на використання політичних засобів для досягнення своїх цілей, значна стабільність і тривалість існування організації, послідовність у використанні лозунгів, символів, засобів політичного маркетингу¹⁴ю

Один з відомих американських політологів Л. Епштейн характеризує політичні партії як складові елементи політичної системи, підсистему, що організовує діяльність уряду. Основною ознакою політичних партій він вважає формування громадської думки, розробку політичного курсу, який стає рушійним мотивом діяльності уряду і забезпечує розумний баланс між громадською думкою та державною владою. Інша важлива його характеристика полягає в тому, що форма політичної партії залежить від низки соціально-політичних характеристик суспільства, від існуючих у ньому соціальних розколів¹⁵.

Традиційні положення щодо характеристики і формування політичних партій критикував М. Оферле у роботі, яка з'явилася в серії "Цікаво знати" і називалася "Політичні партії" (1988). Автор вважає, що ці визначення подають як відоме те, що ще вимагає пояснення. На його думку, позначка "політична партія" – це лише можливий варіант більш широкого поняття, яке він називає "політичне підприємство" і яке полягає в "обміні політичних цінностей" на "активну чи пасивну підтримку"¹⁶.

Стосовно суті поняття "партія" зазначимо, що деякі автори вважають неможливим виокремлення якихось загальних критеріїв для характеристики партій за різних суспільних умов. Поняття партії, на їхній погляд, обов'язково передбачає врахування конкретної ситуації в конкретному суспільстві.

Якщо говорити про теорію політичних партій, не можна обійти увагою і марксистський погляд на цю проблему, в основі якого лежить класовий підхід. Аналізуючи партії як політичні організації класів, марксистсько-ленінська теорія пов'язує їхнє виникнення і діяльність з поділом суспільства на антагоністичні класи і соціальні групи. Вже у "Маніфесті Комуністичної партії"

¹⁴ *Sorauf F.* Political parties and political analyses. – In: The american party system. Stages of political development / Ed.by W.Chambers, W.Burnham, N.Y., 1967, p.37-38.

¹⁵ *Epstein L.D.* Political Parties in Western Democracies. – L., 1967, p.62.

¹⁶ *Бодуен Ж.* Вступ до політології. – К., 1995, с.109-110.

засновники марксизму відзначали, що історія всіх суспільств є історією боротьби класів і що класова боротьба є боротьбою політичною, і цим зумовлювалась важливість організації пролетаріату у власну політичну партію¹⁷. Акцентуючи на класовому характері політичних партій, їх тісному зв'язку з інтересами класів та соціальних груп, В. І. Ленін підкреслював, що "класами керують звичайно і в більшості випадків, по крайній мірі в сучасних цивілізованих країнах, політичні партії"¹⁸.

Політичні партії, представляючи найактивнішу та найорганізованішу частину класу чи соціальної групи, виражають їхні інтереси, керують ними в класовій боротьбі, спрямовуючи їх зусилля на досягнення політичних цілей. Як носій класових інтересів, партія – відносно стійке суспільно-політичне утворення, яке має специфічні, субстанційні ознаки. Вона також виражає відповідні довгострокові, суттєві зв'язки і відносини в суспільстві та державі.

Основною ознакою політичної партії, з погляду марксизму, є її класова природа і соціально-економічна обумовленість. Саме ця ознака вирішальна для характеристики політичних партій, а всі інші – похідні. В. І. Ленін з цього приводу особливо наголошував, що "марксистська критика партій полягає власне в конкретному аналізі тієї чи іншої класової основи різних буржуазних партій"¹⁹.

Очевидно, що сучасна партійна теорія не володіє єдиною загальновизнаною методикою визначення предмета свого вивчення. Дослідники цього складного суспільного феномена пропонують цілий набір найрізноманітніших, часто суперечливих підходів до визначення суті, особливостей і призначення політичних партій. Загалом ці підходи можна поділити на дві великі групи, у яких дотримуються вузького чи широкого визначення політичних партій.

Вузьке визначення політичної партії. Дж. Шлезінджер зауважував, що деякі вчені намагаються дати таке визначення партії, щоб ним охопити всі організації, які претендують на цю назву. Але, як вважає вчений, "якою б корисною не була теорія партій, заснована на такому широкому визначенні, мій власний підхід є менш амбіційним" і може застосовуватися "лише до тих

¹⁷ Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії // Твори., т.4., с.424.

¹⁸ Ленін В.І. Що робити? // Повн.зібр.тв., т.42., с.24.

¹⁹ Ленін В.І. Що робити? // Повн.зібр.тв., т.35, с.293.

партій, які беруть участь у вільних виборах, особливо якщо з плином часу вони здатні отримати перемогу на виборах”²⁰. Багато вчених використовують вузьке визначення партії, виключаючи тим самим деякі з політичних організацій, які вважаються партіями за межами США.

Ця суперечність привернула до себе увагу вже в одному з перших збірників з порівняльної політології – у “Сучасних політичних партіях” за редакцією З. Нейманна. У передмові до нього автор писав: “Про справжню політичну партію можна говорити лише за умови існування хоча би ще однієї конкуруючої групи”, – і додавав, що “однопартійна система є термінологічною суперечністю”. Тим не менше, збірник містив статтю про комуністичну партію Радянського Союзу. Незважаючи на своє визначення політичних партій, З. Нейманн не вважав за можливе вилучити з їх числа комуністичні партії. А якщо ні, то довелося б відмовитися від значного обсягу важливої для порівняльного аналізу літератури. Більше того, подібне “європоцентричне” визначення вивело б з поля уваги дослідників некомуністичні однопартійні системи в країнах Третього світу²¹.

Крім того, переважна увага до електоральних функцій партій виводить за рамки аналізу антисистемні партії, які Дж. Сарторі визначив як партії, що підривають легітимність існуючого режиму. Наприклад, в умовах багатопартійної системи комуністичні партії часто беруть участь у виборах лише з тактичних міркувань. Використання положення про електоральну конкуренцію в якості одного з критеріїв визначення політичних партій виключає також релігійні, етнічні та регіональні партії, які діють на узбіччі політичних систем. Наприклад, Р. Макдоналд встановив, що незначна кількість із 125 політичних партій, які діють у країнах Латинської Америки, виконують ролі, “встановлені для них загальнотеоретичною політологічною літературою, яка заснована на західноєвропейських та англосаксонських системах, де права парламентів і підпорядкування армій вважаються само собою зрозумілими речами”²².

Широке визначення політичної партії. Справді, загальна теорія політичних партій не може бути заснована на вузькому

²⁰ *Schlezingher J.* On the theory of party organization // *The Journal of Politics*, 1984, № 46.

²¹ *Modern Political Parties* / Ed. by S. Neumann. – Chicago, 1956, p.395.

²² *McDonald N.A.* *The Study of Political Parties.* – Garden City, N.Y., 1955.

визначенні, яке не застосовується до однопартійних та антисистемних партій. У класичній праці М. Дюверже можна знайти плідне обговорення однопартійних систем, так само, як і багатопартійних ; воєнізовані угруповання вчений зіставляє з парламентськими партіями. Обсяг цієї праці був настільки широким, що М. Дюверже не сформував у ній жодного визначення партії. Пізніше він визначив партії як організації, які, по-перше, намагаються захопити владу або брати участь у її здійсненні і, по-друге, спираються на підтримку широких верств населення, на відміну від груп тиску, які представляють обмежене число громадян з особливими чи приватними інтересами.

Перша частина цього визначення передбачає, що партії можуть існувати й без участі у виборах. Друга частина є спробою розмежувати партії і групи тиску, тобто вирішити найважливішу для широкого визначення партії проблему²³.

Значну увагу концептуальним проблемам, які виникають при визначенні політичної партії, приділяв також Дж. Сарторі. Вчений намагався дати "мінімальну дефініцію", яка б охоплювала лише необхідні ознаки партій. Сформульоване в результаті визначення звучить так: партія – це політична група, яка має офіційну назву і здатна шляхом участі у виборах (вільних чи невільних) заміщати державні посади своїми кандидатами. Виділяючи ту обставину, що вибори не обов'язково повинні бути вільними, Дж. Сарторі поширив своє визначення на партії, що діють в умовах однопартійного режиму. Але й це визначення не залучали до уваги тих партій, які намагалися здобути владу чи вже володіли нею, не беручи участі у виборах²⁴.

Ще ширшим є визначення партії як організації, яка має на меті заміщення урядових посад своїми визначеними представниками. Таку дефініцію пропонує К. Джанда. Цілі кожної організації багатогранні. Щоб відповідати такому визначенню, організації достатньо мати серед своїх цілей досягнення урядових посад своїми представниками. (Під урядом у цьому випадку мають на увазі будь-яку державну службу, як в Америці, а не кабінет, як у Великобританії). Крім того, йдеться власне про визначених представників партії, тобто осіб, які відкрито ідентифікуються з відповідними

²³ Дюверже М. Политические партии. – М., 2000, с.140 -185.

²⁴ Sartori G. Parties and Party Systems: A Framework for Analysis. – Cambridge, 1976, 60-64.

партіями чи їх символікою. Якщо група інтересів відкрито висуває кандидатів на виборах, вона стає партією²⁵. Як зазначав Л. Епстейн, наявність пізнаваної назви (незалежно від того, чи вноситься вона у виборчі бюлетені) – є стрижневим елементом визначення. Зрештою, термін “заміщення” також треба розуміти широко. Сюди входить як досягнення посад через участь у виборах (коли дві чи декілька партій змагаються за ці посади), так і пряме адміністративне призначення (коли змагання за владу заборонене правлячою партією) чи насильницьке захоплення влади (коли партія намагається заволодіти владою шляхом знищення існуючої системи). Відповідно, партії можуть використовувати змагальницьку, стримувальну чи підривну стратегії в боротьбі за досягнення цілей²⁶.

На відміну від дефініції Дж. Сарторі, це визначення можна поширити на захоплення влади більшовиками в Росії та Фіделем Кастро на Кубі, запровадження баасистського режиму в Іраку після військового перевороту 1968 р. і обмеження на вільні вибори, до яких вдавалася Інституційно-революційна партія Мексики. Очевидно, що ці стримувальні та підривні партії відрізняються від змагальницьких і тому потребують інших теоретичних підходів. Однак М. Дюверже вдалося показати, що революційні та авторитарні партії можна продуктивно вивчати, зіставляючи їх зі змагальницькими партіями, а в дослідженнях К. Джанди маємо продуктивне порівняння партій усіх регіонів світу.

Ключовим у вивченні політичних партій є саме вибір широкого чи вузького їх визначення. Власне від характеру визначення партії залежить, чи обмежується дослідження суто змагальницькими партіями, які діють у демократичних системах, чи набуває більш універсального характеру, охоплюючи однопартійні системи, антисистемні чи революційні партії.

Суть поняття “політична партія”. Як бачимо, однозначного визначення поняття “політична партія” в політичній теорії немає. Той факт, що в цьому контексті йдеться про виборчі об’єднання, спілки, рухи, політичні об’єднання, товариства, акції чи блоки, свідчить про складність визначення

²⁵ Janda K. Political Parties: A Cross-National Survey. – N.Y., 1980b, 5.

²⁶ Epstein L.D. Political Parties in Western Democracies. – L., 1967, p.104.

цього поняття. Про саму політичну партію можна говорити лише у тому випадку, коли йдеться про організації, які поставили собі за мету здійснювати постійний вплив на формування політичної волі й тому потребують стабільних організаційних структур та політичних програм. Характерною ознакою політичної партії є участь у виборах для утримання в своїх руках безпосередньої влади та впливу. Показовою ознакою політичної діяльності та існування політичної партії є участь у формуванні політичної волі, яка здійснюється через людей та структури шляхом ідейного впливу та реалізації влади у різних сферах. Своєї мети партія не може досягти у власних організаційних межах. Члени партії повинні обіймати керівні позиції у політичній системі, щоб вплив, який партія прагне мати, набув реального характеру.

Особливо треба наголосити на історичному досвіді, на підставі якого діють політичні партії. Сучасні партії виникли лише на тлі парламентської системи. Це важливо знати, бо сьогодні у багатьох країнах (наприклад, у Латинській Америці) зменшується роль партій у політичних системах за рахунок міцної президентської структури²⁷. Партії, які служать тільки для того, щоб добитися для своїх кандидатів посад, не мають можливості виконати свою репрезентативну функцію. Вони не можуть обійтися без постійної парламентської діяльності, незалежно від того, чи вони підтримують уряд, чи перебувають в опозиції. Вони повинні в будь-який спосіб постійно та впливово брати участь у процесі формування політичної волі. Придатним полем діяльності для цього є парламент. Через це в будь-якому разі треба у межах модернізації та демократизації вимагати проведення реформи політичних систем для того, щоб створити бодай рівновагу між президентською владою та парламентським контролем або ж навіть забезпечити невелику перевагу парламенту.

Участь у формуванні політичної волі – це головне завдання партій. Що маємо на увазі? Формування політичної волі здійснюється у межах демократичного ладу. Змагання між ідеями призводить до плюралістичного обміну думками. Політика має розв'язувати головні принципові питання співіснування та конфлікту. Розв'язання конфліктів відбувається відповідно до правил прийняття рішень більшістю. Крім того, існують правила досягнення домовленості та взаєморозуміння. Здатність і бажання добиватися компромісів –

²⁷ Орлов А.Г. Политическая система стран Латинской Америки. – М., 1982.

це суттєві елементи культури демократії. Норми та способи утворення компромісів набувають великої значущості²⁸.

Ті, хто прагне досягти впливу на формування політичної волі, повинні мати що запропонувати. Саме тому важливими є політичні програми партій. Вони повинні містити концепції та механізми, за допомогою яких партії хочуть поширити на практиці свій політичний вплив. Ті, хто здійснюють політичну владу, потребують орієнтирів для того, щоб через владу перетворити їх на соціальну та політичну дійсність.

Ідеї впорядкування, що їх пропонує партія для формування суспільства, економіки та політичної системи, набувають центрального значення. Процес формування політичної волі – це цілий цикл і зворотний зв'язок з народом. Інтереси та вплив виникають у найрізноманітніших точках. Їхня дія зіштовхується з повною та частковою підтримкою та неприйняттям суспільства. З цього динамічного процесу виростає широка мережа зв'язків, політичних комунікацій та рішень. Різні ролі та компетенції всередині партій та поза ними взаємодіють із здатністю інтегрувати інтереси, ідеї та здобути завдяки цьому більшість голосів.

Хоча привілей партій полягає у вирішальному визначенні процесу формування політичної волі і є характерною ознакою демократичного принципу представництва, не можна не враховувати межу цього принципу. Партії мають значний вплив на парламент і уряд. Обидва інститути підпорядковуються партіям і їх формують. Подібний вплив партій на органи правосуддя та управління, навпаки, не припускається. Партійні рішення аж ніяк не означають панування партій над державою, суспільством або окремими частинами суспільства (наприклад, засобами масової інформації). Вибори зобов'язують партії поводитися відповідно до існуючої системи. Для цього вони потребують легітимації. Звичайно, це дражливе питання, яке вимагає постійного обговорення та суспільного контролю.

Отже, політична партія – це сукупність осіб, ідеологічно та організаційно об'єднаних з метою завоювання, утримання та використання державної влади, а також для реалізації інтересів тих чи інших суспільних груп.

²⁸ Павловський М. Роль політичних партій у суспільстві. Конфлікти та консенсус. – В кн.: Стратегія розвитку суспільства. Україна і світ. Економіка. Політологія. Соціологія. – К., 2001, с.257-268.

Партії – це особливі угруповання. По-перше, це політичні угруповання, які впливають на політичні процеси, що відбуваються в суспільстві. На відміну від інших соціальних груп, вони прагнуть завоювати владу чи брати участь у її здійсненні. Партії – це не просто політичні групи, це своєрідні об'єднання, організації. Їм притаманна вертикальна і горизонтальна структура. Партія – це добровільна організація, оскільки ніхто не може змушувати вступати в неї²⁹.

Партії, згідно з латинським значенням цього слова, є частиною цілого. А отже, якщо виходити з такого розуміння, вони потребують доповнення іншими частинами, тобто іншими партіями. Тільки тоді вони складуть цілісність. Наявність різних політичних партій відображає той незаперечний факт, що люди є різними від природи, а тому мають різні інтереси. Заперечувати це не лише нелогічно, але, як доводить історія, ще й аморально. Завжди, коли яка-небудь партія починає претендувати на те, що тільки вона одна має право вирішувати, що саме відповідає інтересам усіх громадян, це неодмінно призводить до фатальних суспільних наслідків. За умов парламентської демократії партії є носіями плюралізму, розмаїття ідей та думок. Теоретично демократія можлива без партій, практично – ні. Бо саме партії сконцентровано виражають думки та ідеї народу в такий спосіб, щоб вони набули політичної дієвості. Партії є необхідним засобом втілення волі народу у його владу.

Причини, що спонукають людей об'єднуватися в партії, дуже різні. Це можуть бути певні конкретні завдання, спільні регіональні проблеми або ж ідеології. Наприклад, загроза навколишньому середовищу змусила багатьох людей об'єднатися в партії зелених, що мають виключно екологічну спрямованість. Занепокоєність тим, що життєві потреби власної громади чи регіону можуть бути знехтувані під час прийняття загальнодержавних рішень, також може спричинитися до заснування локальних партій. Є партії, в які об'єднуються певні професійні, вікові групи.

Особливий відбиток на парламентську демократію накладають партії, побудовані на певній ідеології. Існують партії, які виступають за певну форму державного устрою,

²⁹ *Тізенгаузен фон В.* Партії: що вони собою являють і для чого вони потрібні. – В кн.: *Складові демократії. За матеріалами радіостанції "Німецька хвиля".* – К., 1993, с.30-32.

наприклад, республіканці чи монархісти, прихильники централізованої держави чи федералісти. Є такі, що міцно пов'язані з певними релігійними групами, і, нарешті, ті, що намагаються об'єднати всі ці течії в одну народну партію.

Партія відрізняється від інших об'єднань тим, що хоче здійснювати політичну владу. Аби досягти цієї мети в умовах парламентської демократії, вона повинна здобути підтримку якомога більшої кількості виборців. При цьому перевагу матиме, безперечно, той, хто чітко розрізнятиме інтереси виборців. Якщо, наприклад, селянська партія захищатиме лише інтереси селян, то й більшість селян голосуватимуть за неї. Для неселян, тобто для більшості населення, така партія, звичайно, навряд чи становитиме якийсь інтерес. Тому партії завжди намагаються, з одного боку, цілеспрямовано враховувати інтереси виборців, з іншого – не відлякувати їх своїми односторонніми вимогами.

Важливим елементом парламентської демократії є регульоване збалансування різних інтересів – не лише між партіями, а й у них самих. Тут також необхідно знаходити рівновагу між об'єктивними та особистими інтересами. Така життєва внутріпартійна демократія іноді може суперечити вимозі максимальної закритості. Однак це також свідчить про те, що партії якраз не є самоціллю, а лише засобом досягнення певних завдань³⁰.

Сучасне трактування партії – це розуміння її як організації, яка бореться за владу парламентськими методами. Ця думка спирається на те, що партії тісно пов'язані з демократичним політичним устроєм. Виникали вони одночасно з демократизацією державного устрою XIX і XX ст. і змістом їхньої діяльності є організація цілого суспільства для участі в політичному житті. Партії є гарантами демократично організованого політичного процесу. Без них масова демократія не могла б існувати. Звідси випливає положення про те, що на політичних партіях лежить обов'язок легальної, відкритої, публічної діяльності за допомогою конституційних демократичних методів. У Німеччині, наприклад, закон про політичні партії визнає за політичними партіями тільки ті організації, які систематично беруть участь у парламентських виборах. У демократичному укладі саме такою повинна бути роль політичних партій, однак на практиці є й інші приклади.

³⁰ Литвин В. Партія як форма політичної організації суспільства // Політика і час, 1992, № 1.

Зокрема, існують нелегальні змовницькі партії. Такі партії, звичайно, нечисленні, не мають масового членства чи формалізованої організаційної структури. Найчастіше така партія розраховує на прихід до влади не через парламентські процедури, а внаслідок перевороту, заколоту, революції тощо. Існує також група партій, які за чинними правовими нормами є нелегітимними, але достатньо масовими та організованими. Стосується це багатьох комуністичних та колоніальних партій, які закликають виборців не брати участі у виборах. Крім того, існує ряд партій, які діють в умовах заборони на їхню діяльність (скажімо, в межах диктаторських режимів). У виборчих категоріях не можна визначити і фашистські партії, які втратили свою здатність до боротьби за владу виборчими методами. Всі ці організації треба визнати за політичні партії, оскільки вони містять основні елементи, характерні для політичної партії. Водночас методи і форми їхньої боротьби за владу і її реалізація не впливають на визнання певної організації як партії в класичному розумінні цього терміна.

Партії – не обов'язкове явище кожної держави, але все ж у більшості країн вони існують. Звичайно, їхній вплив та важливість різні. У деяких випадках партії сильні, добре організовані та мають своїх представників в уряді; інколи вони слабкі та згодом зовсім зникають з політичної арени.

Значення політичних партій в житті держави змінюється упродовж історії. В останні роки воно помітно зростає³¹.

Чому ж партії так поширені? Це не можна пояснити лише збільшенням кількості демократичних держав, адже багато авторитарних режимів теж базують свою політику на діяльності політичних партій. Причину треба шукати в особливостях сучасного світу.

По-перше, партії з'являються тоді, коли члени суспільства усвідомлюють існування конфліктів, які належать до структури суспільства загалом, до аспектів його організації чи політичних тенденцій, що домінують у цьому суспільстві. Ці проблеми можуть обговорювати на загальному рівні чи замовчувати (за умов однопартійності), але усвідомлення існування суспільних суперечностей все ж є однією з головних причин існування політичних партій. По-друге, партії існують для підтримки зв'язку між урядом певної держави і суспільством. По-третє,

³¹ Політичні партії в демократичному суспільстві / Видавці Й. Тезінг, В. Гофмайстер. – К., 1997.

для партій основним є переконання, що "єдність – це сила". Його широко пропагують у сучасному суспільстві. Вважається, що сильна, добре організована партія зможе діяти ефективніше, ніж менша і слабше організована.

Основні функції партії здійснюють на трьох рівнях, а саме: на рівні суспільства загалом; на рівні політичної системи; на рівні буденного життя.

По-перше, на загальному рівні роль партій полягає у врегулюванні конфліктних ситуацій, що виникають. Вони є також основними засобами, за допомогою яких правляча еліта поширює свій вплив і намагається "змусити" народ прийняти її політику і, навпаки, засобом, за допомогою якого суспільство (чи його найактивніша частина) намагається впливати на процес державного управління. Партії – це інституції, які репрезентують народ і мобілізують його.

По-друге, на рівні політичної системи партії є інституціями, які впливають на формування уряду, є ініціаторами виборчої системи (мажоритарної, пропорційної чи змішаної).

І, зрештою, на рівні щоденного політичного життя, партії відіграють основну роль у залученні мас до політики та доборі політичних кадрів, їх підготовці та висуненні на вищі державні посади. Партії – важливий чинник стабільності політичного режиму³².

Підсумовуючи все сказане вище про політичні партії, можна спробувати дати узагальнене визначення політичній партії:

партія – це специфічна громадська політична організація, яка має особливий правовий статус у державі, її національно-автономному чи міждержавному утворенні, є угрупованням людей, добровільно об'єднаних між собою спільністю політичних поглядів, як звичайно, формально зафіксованих у програмних документах, а також, спираючись на певну ідеологію та організацію і представляючи певні ідеологічно оформлені соціальні інтереси, може активно брати участь у суспільно-політичному і державному житті, має на меті завоювання і здійснення влади в державі.

Типологія політичних партій. За всієї складності проблем, пов'язаних з класифікацією політичних партій, без неї неможливо обійтися при розгляді цього суспільного феномена. "Завдання методичної класифікації виступає сьогодні як

³² Рябов С. Партія політична // Політологічні читання, 1994, № 3.

найважливіше; в політичних науках неможливий жодний рух вперед, доки їх дослідження зберігатимуть атомізований характер”, – писав з цього приводу М. Дюверже. Однак, здійснюючи класифікацію політичних партій, завжди потрібно мати на увазі, що вона має лише допоміжний характер, намагається впорядкувати певні явища, не змінюючи дійсність, і ніколи до кінця не відповідає елементам цієї дійсності. Типи партій є певними спрощеннями – жодна партія не відповідає цілком прийнятій класифікації, не повністю вписується у тип, до якого її віднесли дослідники.

Існує чимало різноманітних типологій політичних партій, але не всі є визнаними і придатними для використання. Найвідомішими є три головні типології – Макса Вебера, Моріса Дюверже, Зіґмунда Нейманна.

М. Вебер сформував дві окремі, незалежні одна від одної типології. Згідно з першою, політичні партії можна поділити на партії патронажу, партії інтересу, або класові партії, та світоглядні партії. Перші – це такі партії, які формуються для того, щоб отримати владу і заповнити представниками власного штабу різноманітні адміністративні посади. Другі – це партії, свідомо зорієнтовані на реалізацію інтересів певного класу чи соціальної верстви. Треті – це партії, які служать певній ідеології чи світогляду. Водночас М. Вебер зазначав, що на практиці важко чітко виокремити одні партії від інших. З часом різниця між партіями першого та другого типу фактично “стерлась” і тепер залишилась дворівнева класифікація політичних партій – партії інтересу й світоглядні партії.

Друга типологія М. Вебера стосувалася історичної ґенези партій. Він виокремлював партії знаті – як керовані непрофесійними лідерами угруповання, які спираються на слабкі та нетривкі зв’язки, а також масові партії, засновані на чіткій організації і власному сталому бюрократичному апараті. Перший тип партій існував у XVIII і XIX ст., а з поширенням загального виборчого права, стабілізацією демократії з’являються масові партії. Однак ця класифікація загальна й відображає еволюцію політичних об’єднань дуже схематично.

З. Нейманн у своїй типології політичних партій розрізняє “партії репрезентації”, в яких маса членів обмежується лише участю у виборах, а діяльність здійснюється “невеликою групою політиків”, а також “інтеґраційні партії”, які характеризуються активним залученням мас до партійного життя. Як абсолютно інтеґраційні, які спираються у своїй діяльності на військову організацію і намагаються встановити

монопольний контроль над владою, 3. Нейманн наводить фашистські партії.

Відомий американський політолог Дж. Сарторі, не вдаючись до розробки окремої класифікації політичних партій (об'єкт його дослідження – партійні системи), теж поділяє політичні партії за ступенем репрезентативності на істотні та неістотні. До перших він зачисляє ті партії, які мають можливість впливати на характер та конфігурацію партійної системи. До числа таких вчений відносить партії, що володіють коаліційним потенціалом та здатністю здійснювати політичний шантаж (так званий тест репрезентативності). Неістотні – це партії, які формують лише тло партійної конкуренції. Якщо до істотних Дж. Сарторі переважно зачисляє великі за розмірами партії, то дослідження Дж. Смітта доводять, що істотними можуть бути й малі партії. Заслуга Дж. Сарторі у формуванні теорії політичних партій полягає ще й у тому, що він вводить у їхню класифікацію поняття “ідеологічної дистанції” між ними і дає розгорнену характеристику анти- і просистемним партіям.

Третю, найбільш досконалу типологію політичних партій запропонував французький соціолог М. Дюверже. Основним критерієм його типології є організаційна будова партій. Партія є спільнотою зі специфічною організацією. Сучасні політичні партії визначаються меншою мірою своїми програмами чи групами прихильників, ніж типом організації. “У природі організації сучасних політичних партій їх суть розкривається повніше, ніж у їхніх програмах чи класовому складі: партія є спільнотою на базі певної специфічної структури. Сучасні політичні партії характеризуються передусім їх анатомією”.

З цього погляду М. Дюверже пропонує дві різні типології. З одного боку він, вирізняє спеціалізовані (зорієнтовані лише на політичний бік життя людини) партії від тоталітарних, які охоплюють всю сутність життя громадян, підпорядковуючи його повністю служінню інтересам певної ідеї.

Друга типологія побудована на організаційних відмінностях між партіями. Тут М. Дюверже розрізняє два основні типи партій – кадрові та масові. Кадрові – це партії зі слабкою організаційною структурою, типу виборчих комітетів. У межах цього типу партій виділяють дві форми – американські та європейські. Серед масових партій М. Дюверже виділяє три види партій, які відрізняються організаційною структурою, – партії, що спираються на територіальну організацію (соціал-демократи), і партії, що спираються на осередки в закладах, організаціях, підприємствах (комуністичні партії), а також

змілітаризовані (фашистські) партії. До посередніх партій М. Дюверже зачисляє партії-федерації (лейбористські чи партії-рухи країн, що розвиваються).

Отже, своєю класифікацією М. Дюверже поклав край спонтанним класифікаціям політичних партій, які існували раніше і базувалися на несуттєвих критеріях. Однак схема класифікації партій М. Дюверже виявилася також далекою від досконалості. Зрештою, як писав сам М. Дюверже, "схема, про яку йдеться, є надзвичайно загальною та наближеною – вона визначає швидше тенденції, ніж реальні відмінності".

У 70-х рр. К.Джанда разом з Д.Кінгом виділили 19 основних гіпотез, сформульованих у роботах М. Дюверже, й перевірили їхню достовірність на основі порівняльних досліджень із залученням відомостей про більш ніж 100 партій різних країн світу (так званий проект Джанди). У результаті 12 із сформульованих М. Дюверже гіпотез отримали статистичне підтвердження, зокрема концепція партійної ідеології (лівизни). Із 12 гіпотез, які знайшли своє підтвердження, 11 передбачали лівизну як фактор безпосередньої чи опосередкованої причини виникнення сучасних політичних партій. Отже, роль ідеології в теорії М. Дюверже чітко простежується. Як видно з проведених досліджень, ідеологія (лівизна) виступила головною причиною організаційних особливостей партій практично у всіх сформульованих М. Дюверже гіпотезах. Загалом для лівих партій характерне глибоке сприйняття членами партії її доктрини, організаційна складність і централізація влади. Це відбувається через те, що ліві партії є провідниками суспільних змін, а значить, їм потрібна більш строга організація, ніж для захисту існуючого ладу.

Теоретичні положення М. Дюверже тепер суттєво впливають на вивчення політичних партій. Однак, на думку багатьох сучасних політологів, класифікація М. Дюверже сьогодні потребує оновлення. Зокрема, вона не дає змоги чітко визначити змішані чи складні форми політичних угруповань. Так, існують деякі кадрові партії, яким властиві ознаки масових партій. Зокрема американські партії не без підстав вважають кадровими, однак через політику босизму вони теж здійснюють відносно керівництво виборцями і таким чином наближаються до масових партій. Це стосується і британської консервативної партії, яка запозичує у масової партії дедалі більше ознак, зокрема відносну цілісність структур, абсолютну слухняність, якої вона вимагає від своїх обранців, а також значення, якого віднедавна надає ідеологічній роботі. Окрім того, існують також

масові партії, які поступово перетворюються на кадрові, оскільки втрачають початкову енергію і зменшуються кількісно, об'єднуються навколо негнучкого і застиглому апарату, існують лише за посередництвом структур, які впливають на результати виборів старими методами. Так, скажімо, французька соціалістична партія, хоч і походила з масової партії, заснованої Жаном Жоресом, перетворилася фактично на кадрову. Отже, в сучасній партійній системі існують партії, які, за класифікацією М. Дюверже, не можна віднести ні до кадрових, ні до масових.

Ця обставина змусила Ж. Шарло у 1971 році до двох типів партій, сформульованих М. Дюверже, додати третій – партію виборців.

Зміни в традиційній класифікації привели багатьох західних політологів (серед них О. Кірчхеймера у США та Ж. Шарло у Франції) до висновку про докорінну зміну сучасної мотивації лояльності до політичних партій у розвинених суспільствах. Основна тенденція в партійному будівництві сьогодні спрямована на заснування виборчих партій або партій для всіх (catch-all party). З одного боку, йдеться швидше про партії виборців, аніж про партії активістів, з іншого – йдеться більше про партії-об'єднання, аніж про класові партії. Кожна сучасна партія намагається створити й зміцнити свої зв'язки з групами найрізноманітніших соціальних інтересів.

Загострення боротьби за владу перетворює сучасні партії, незалежно від їхньої ідеологічної спрямованості, у могутні централізовані "машини", повністю зорієнтовані на підтримку якомога більшої кількості виборців. Усе це підкреслює поступову трансформацію великих західних партій у політичні підприємства, сповнені рішучості нагромаджувати максимум ресурсів, щоб контролювати політичну владу³³.

Типи політичних партій. Типологія політичних партій, запропонована М. Дюверже, заснована на так званому структурному критерію, використання якого дає можливість об'єднувати різні політичні партії в окремі типи. За цими критеріями розглядаються функціональні та організаційні ознаки, характерні лише для певного типу політичних партій. Йдеться про функції політичних партій не стосовно існуючого

³³ Типология политических партий и партийных систем (обзор). – В кн.: Политические системы буржуазных государств. Реф. сб. – М., 1980.

ладу чи політичної системи, а того середовища, яке вона репрезентує.

Партія може обмежуватися лише організацією виборів, виконувати функції виборчого комітету, але може бути і багатофункціональною організацією. У першому випадку вона не повинна мати розвиненої та сталої організаційної будови, у другому – організаційний розвиток партії є обов'язковою умовою її багатофункціональності. Це особливе поєднання діяльності партії з її організаційними засадами, що дає підстави твердити про відповідний тип політичної партії. Загалом, відповідно до зазначеного критерію, М. Дюверже поділяв політичні партії на два типи – кадрові та масові.

Значна частина проблем, пов'язаних з класифікацією політичних партій, відпадає, коли вдається до детального поділу масових та кадрових партій.

Кадрова партія. Історично кадрові партії є першим інституційним різновидом політичного представництва, який має цілий ряд особливостей. Поняття кадрової партії вживається у двох значеннях. Дуже часто під кадровою мають на увазі таку партію, яка мобілізує невеликий процент виборців. Масові ж партії – це партії, які консолідують на свою підтримку значний відсоток виборців.

За визначенням М. Дюверже, поділ політичних партій на кадрові та масові не має жодного зв'язку з їх чисельністю. Різниця між ними полягає в першу чергу у типі їхньої організації. Кадрові – це насамперед партії впливових людей. Ці імениті люди прив'язані до своєї місцевості, де їх добре знають особисто й де вони можуть розраховувати на виборчу та політичну підтримку; саме вони є основою партії, в якій практично відсутні керівні діячі й борці.

По-друге, йдеться про гнучке об'єднання місцевих осередків. Первинним осередком організації є комітет виборчого округу чи району. Зв'язок між місцевими комітетами і центральними структурами, зокрема парламентською фракцією, нетривкий і непостійний. Парламентська група є вищою за своїм статусом, ніж місцеві комітети, які залишаються малорозвиненими. Обранці мають велику свободу при голосуванні. І нарешті, діяльність партії, переважно виборча, тобто спрямована виключно на досягнення успіху на виборах і повністю пасивна в період між виборчими кампаніями.

По-третє, йдеться про слабоідеологізовані партії. Кадрові партії звичайно не займаються розробкою доктрин, а у своїй

діяльності послуговуються прагматизмом, спрямованим на збереження і збільшення виборчого капіталу.

На думку М. Дюверже, цей перший тип прихильницьких організацій є політично обґрунтований і, природно, має перевагу над корпоративними чи ліберальними партіями.

Масова партія. Визначальні ознаки масових партій прямо протилежні до тих, якими характеризуються кадрові партії. Це вже не партії іменитих людей, а партії борців, зорієнтовані більше на вербування членів, ніж на мобілізацію виборців. Вони сильно структуровані та ієрархізовані, в них вже з'являється постійний апарат, тобто партійні функціонери, оплачувані партією, які повністю присвячують весь свій час керівництву нею; викристалізовується актив, тобто значна кількість членів партії, згідних частину свого вільного часу присвятити розробці й реалізації партійних програм; нарешті, це партії, які ґрунтуються на сильній культурі участі, які вимагають від своїх членів пристрасності й лояльності. Саме в масових партіях поступово виробився набір технологій (за висловом М. Оферле) для формування та підтримки у членів партії високого почуття гордості за приналежність до неї і відданість її ідеям (підготовка і залучення до роботи, пропагандистські кампанії, агітація, підкреслена ритуалізація з'їздів, свят тощо).

На думку М. Дюверже, цей другий тип прихильницької організації переважно поширюється серед робітничих партій. Це пояснюється тим, що робітники перебувають на нижчому суспільному щаблі, який характеризував у другій половині XIX ст. знедолені групи і примушував їх об'єднуватися в сильні організації, щоб протистояти природній гегемонії імущих.

Різниця між цими двома класифікаціями не є абсолютною і критерії ці бувають дуже близькими. Можлива ситуація, за якої партія мобілізує невеликий відсоток своїх виборців, але має розвинену організаційну структуру, як у типових масових партіях, наприклад, японська соціалістична партія.

Найскладнішою проблемою класифікації цих партій є проблема членства. У історичному сенсі аж до початку XX ст. між поняттями "член партії" та "симпатик партії" не було різниці. У першому й другому випадках за критерій, що прив'язував громадян до політичної партії, вважали або декларацію симпатії, або голосування за кандидатів партії на виборах. Жодна партія першого та другого етапу не знала формального акту вступу в партію або прийняття в партію.

Така практика існувала або в таємних організаціях, або у масонів.

Практику формалізованого вступу в партію і процедуру формального прийняття в члени партії започаткували соціал-демократичні партії. Поступово її перейняли інші. Однак у багатьох з них для вступу достатньо було акту односторонньої згоди і купівлі членського квитка, а окремої процедури прийняття в партію не було.

В американських партіях значення термінів "член партії" та "виборець" не відрізняються. Партії ці не займаються пошуком членів партії, не видають партійних квитків, не збирають внесків, не проводять зборів членів партії – їхньою метою є лише пошук виборців. Трактуються вони як організації без формального членства. Щоправда, в деяких штатах США перед праймеріз існує процедура повідомлення партійної приналежності, але з огляду на те, що реєстрацію проводять державні органи і що в ній можуть брати участь усі громадяни, вона не має організаційних наслідків.

Водночас існують політичні партії, в яких, попри наявність формального членства, систематична робота з членами партії не ведеться. У італійській християнсько-демократичній партії членство оформляється після купівлі громадянином членського квитка. За такого підходу немає жодної різниці між членом партії і безпартійним, який на виборах декларує свою прихильність до партії.

Отже, розглядаючи масові партії, ми не можемо оперувати лише кількістю її формальних членів – слід вести мову про чисельність партійних активістів та про організаційну структуру. Партії, які спираються на систему організованих місцевих осередків, є масовими, а партії, в яких немає сталих і виразно визначених місцевих осередків, є кадровими партіями. У багатьох кадрових партіях існують платні партійні функціонери, хоча не вони є основною ознакою цього типу партій. Для кадрових партій важливим є співвідношення між кількістю членів та кількістю виборців. Для масових партій важливою є її організаційна структура.

Незважаючи на спільність походження, у своєму розвитку масові партії набули найрізноманітніших форм. Розрізняють три основні моделі масових партій, що мають свої особливості: соціал-демократична, комуністична, або ленінська, та фашистська. До них можна зачислити також деякі християнсько-демократичні партії (так звані народні партії).

Неробітничі партії рідко коли мають структуру масових партій. Більшість буржуазних партій мають кадровий характер.

Однак потреби масової демократизації, зумовлені активізацією широких соціальних верств, змушують всі політичні партії вдосконалювати свою організацію, щоб мати можливість контролювати та постійно впливати на найбільшу кількість членів партії. Ось чому більшість сучасних партій трансформувалися в історично новий тип політичних партій – партії виборців³⁴.

Партія виборців. Партії цього типу ще називають партіями для всіх (catch-all party). Вони виникають як механізм, що має на меті поєднати широкі маси виборців з робітничого та дрібнобуржуазного середовища з існуючою системою буржуазної демократії, що стає можливим внаслідок зростання загального життєвого рівня населення.

Основна мета партії – не збільшення кількості своїх членів, а здобуття голосів виборців. Однак сьогодні для досягнення цього завдання вже недостатньо функціонування виборчих комітетів, як це мало місце у XIX ст.. Сучасна виборча партія для досягнення своїх цілей повинна мати відповідний апарат, що керує діяльністю партії та здійснює пропагандистсько-агітаційну роботу. Тому її організаційна структура є розвиненішою, ніж структура партії-комітету, але ще не такою, як структура партії-громади. Часто партійний апарат повністю фаховий і здійснює функції менеджерів виборчої кампанії.

Прагнення добитися підтримки виборців змушує партію здійснювати пропагандистсько-агітаційну діяльність на зразок партії-громади. Запозичує вона в робітничої партії типові техніки масової обробки свідомості – мітинги, маніфестації, пікніки тощо. Проводить навчання партійних керівників і навіть створює близькі до партії громадські організації, однак робиться це в менших масштабах, ніж у партіях-громадах³⁵.

Ознаки партій масового та виборчого типів³⁶

Масова партія	Партія виборців
----------------------	------------------------

³⁴ Дюверже М. Политические партии. – М., 2000, с. 116-123.

³⁵ Kirchheimer O. The Transformation of The West European Party Systems. – In: Political Parties and Political Development / Ed. by J.La Palombara, M.Weiner. – Princeton, 1966, p.177-200.

³⁶ Panebianco A. Political Parties: Organization and Power. – Cambridge, 1988, p.264.

Головний партійний апарат, партійна бюрократія виконує політико-адміністративні функції.	Центральна роль належить професійній еліті, експертам.
Організація базується на фіксованому членстві й характеризується сильними вертикальними зв'язками.	Організація зі слабкими вертикальними зв'язками.
Звертається до електорату, використовуючи певну ідеологію (електорат приналежності).	Звертається до електорату через звернення до його поглядів (електорат думки).
Домінують лідери, вибрані на основі внутрішньопартійних процедур. Існує сильне колегіальне керівництво.	Домінують представники партії, які виконують публічні функції. Явище персоналізації виборчого звернення.
Джерелом фінансування є членські внески та дотації від зацікавлених організацій.	Джерелом фінансування є публічні фонди та дотації "зовнішніх" груп інтересів.
Партія робить акцент на ідеології.	Партія зосереджує увагу на розв'язанні певних проблем.
Модель кар'єри – ріст через основні етапи в межах партійної структури.	Модель кар'єри – раптова поява серед партійної еліти, що може бути результатом зростання значення конкретної групи інтересу.

Виборчим цілям підпорядковуються ідейно-програмні засади діяльності партії. Йдеться про те, щоб основні програмні принципи партії привертати увагу максимальної кількості виборців, нікого не відштовхували, давали кожній суспільній групі можливість віднайти щось привабливе для себе. Програма зазнає частих змін залежно від обставин. Часто різні частини програми є різними для інших середовищ. Конкуренція кількох виборчих партій в одній країні призводить до стирання програмно-ідеологічних відмінностей між ними. Виборча боротьба набуває швидше характеру змагання двох команд, ніж двох політичних концепцій.

Виборчі партії – це сучасні буржуазні партії. У цьому напрямку з 70-х рр. XIX ст. розвивається британська консервативна партія, голлістська партія у Франції, обидві партії США, німецька ХДС/ХСС. Можна також стверджувати, що в цьому напрямку розвиваються деякі соціал-демократичні партії (наприклад, соціалістична партія Австрії чи соціал-демократи Німеччини).

Способи організації партій. Суть політичної партії реалізується в ході її діяльності. Метою кожної партії є створення певної організаційної структури, її тривале існування. Спосіб організації партії, її організаційні параметри можуть мати, і звичайно мають, вплив на те, як вона себе поводить на виборчій і парламентсько-урядовій арені. Створення визначеної організаційної структури, а також налагодження відповідних взаємин поміж основними її елементами веде до зменшення зовнішнього ризику і збільшення її конкурентності на політичному ринку.

Що ж стосується організаційної структури партій, то тут слід наголосити на наступних моментах: по-перше, її організація повинна якнайадекватніше відображати структуру потенційного електорату, а також тих сегментів суспільства, які партія намагається залучити на свій бік у процесі виборчої кампанії; по-друге, організація повинна гарантувати ухвалення рішень, і то в розумному часовому відрізку. Неодноразово виборчий ринок вимагає прийняття складного рішення, і швидка реакція на зміни, що відбуваються, дає змогу підготувати оптимальну стратегію прийняття зважених рішень. Гра вартує цього, особливо з огляду на зростання у західноєвропейських демократіях кількості виборців, які приймають рішення в останній фазі виборчої кампанії (ті, що вагаються) чи на відсоток так званих змінних виборців; по-третє, внутріпартійний процес прийняття рішень повинен уможливити швидке прийняття однозначного відповідального рішення, яке стане вираженням і підтвердженням існуючого в партії консенсусу з приводу засадничих положень, які хвилюють електорат. Наявність суперечливих думок і переконань як спосіб досягнення консенсусу є нормальним, однак вони не повинні перерости у відверту боротьбу фракцій, яка стане відомою загалу, предметом спекуляцій у мас-медіа: по-четверте, зміни в партійній організації повинні відбуватися в контексті змін, які спостерігаються в оточенні партії. З одного боку, не завжди вигідним є сліпе наслідування стратегії: "поразка на виборах є матір'ю змін". Такий вичікувальний стиль діяльності може виявитися дуже небезпечним, зважаючи на динамічний відкритий характер виборців, де щораз частіше домінує стратегія нападу і конфронтації. З іншого боку, часті організаційні зміни можуть створити щось на зразок загрозливого стану серед членів, активістів і симпатиків партії. Окрім цього, організаційні зміни можуть призвести до порушення внутрішнього балансу сил, що відбувається

автоматично разом з опозицією певної фракції чи групи лідерів³⁷.

Організаційно сильна партія намагається виразно визначити власні межі: де вона починається і де закінчується (закрита модель). Групи чи об'єднання, які формально знаходяться поза партією, не можуть відігравати провідної ролі в їхніх межах. Прикладом закритої моделі може бути Консервативна партія Великобританії. Якщо межі нечітко окреслені, а еліта, яка формально знаходиться поза її структурою, але фактично становить частину домінуючої коаліції (наприклад, у Лейбористській партії Великобританії роль профспілкових лідерів формально невизнана, хоча їх значної ролі в процесі прийняття рішень ніхто не заперечує), то маємо справу з відкритою моделлю партії.

За організаційною будовою політичні партії поділяються на дві категорії. Перша має вільну структуру, орієнтується на виборчу активність, переважання партійних урядових лідерів. Друга, навпаки, має розвинену структуру, масове членство і проводить постійну партійну діяльність, спрямовану на залучення нових членів, організаційних лідерів (функціонерів), які змагаються за владу з партійними урядовими лідерами (політиками). М. Дюверже першу партію називає кадровою, а другу – масовою. З. Ньюманн, наголошуючи на ступені залучення особи, першу партію вважає партією представництва, а другу – партією інтеграції.

За методикою М. Дюверже, організаційну структуру партії визначає природа головних організаційних одиниць, тип партійного членства, їх залученість, природа лідерства і участь у виробленні організаційної політики³⁸.

Звичайним місцем знаходження головної організаційної одиниці кадрової партії є виборча одиниця – виборчий округ або дільниця. У масовій партії основною одиницею переважно є місцева партійна організація. Це може бути місце праці або головне формування партійної міліції. Член кадрової партії є переважно видатним політичним діячем, фінансовим прихильником або виборчим менеджером. Член масової партії часто має ідеологічне зобов'язання згідно з партійною доктриною. Залучення члена кадрової партії визначається його

³⁷ How Parties Organize. Change and Adaptation in Party Organizations in Western Democracies / Ed. by R.Katz, P.Mair. – L., 1994.

³⁸ Дюверже М. Политические партии. – М., 2000, с. 45 -107.

організаторською чи виборчою роллю, в той час як прихильник звичайної партії бере участь у діяльності партії тільки під час виборів, і то не завжди. У масовій партії щоденне життя її члена часто стосується партії. Його соціальна діяльність пов'язана з допоміжними організаціями партії, такими як жіночі, юнацькі або спортивні групи. Важливі національні лідери кадрової партії є урядовими лідерами, чиновники у виборчій організації переважно займають підпорядковану позицію. У масових партіях вони є координаційною силою між урядовими та організаційними лідерами. Цією силою виступають постійні секретарі. Організаційна політика в кадровій партії переважно визначається урядовими лідерами, професійними експертами, чиновниками і деякими діячами-аматорами. У масовій партії перші дві групи є також дуже важливі, але місце чиновника-аматора займає частина членів, які сплачують внески.

Політичні партії США незвичні за своєю організаційною структурою, оскільки відносно вільні та неформальні. В написаному С. Елдерсвельдом підручнику з американських політичних партій одна з глав присвячена "особливій природі американських політичних організацій". Вчений описує їх структуру як "стратархію" – ієрархічну систему пластів контролю, яка характеризується розосередженням влади і відсутністю жорсткого підпорядкування³⁹. Л. Епстейн зазначає: "Специфіка американських партій давно і добре відома. Переважно вони не пов'язані із занепадом політичних партій, який має місце протягом останніх десятиліть. Як керівні органи, американські партії майже завжди відрізнялися меншою єдністю при розробці основних напрямків політики, ніж партії в умовах парламентських режимів. Як неурядові організації, вони завжди були сильнішими на рівні штатів і місцевого самоуправління, ніж на національному рівні. Окрім цього, американські політичні партії обходилися без маси членів, які зобов'язані платити внески, що було відмітною рисою європейських партій".⁴⁰

Насправді людям у США часто дуже важко відповісти, чи є вони членами політичної партії і якої саме. Політологам самим іноді важко визначити, яку групу людей вони мають на увазі, коли кажуть "республіканська партія". Кого вони мають на увазі? Можливо, політиків, обраних до конгресу США від

³⁹ *Eldersveld S., Walton H. Political Parties in American Society. – N.Y., 1982, p.3*

⁴⁰ *Epstein J. Political Parties in Western Democracies. – N.Y., 1967, p. 4.*

республіканської партії? Можливо, працівників офісу партії чи тих, хто працює в процесі виборчої кампанії? Можливо, тих, хто реєструється як республіканець (навіть якщо регулярно голосує за демократів)? Можливо, тих, хто симпатизує республіканцям? Формальної організації, яка визначає, хто належить до партії в США, не існує, кожен має право самостійно визначати своє місце⁴¹.

Американські вчені намагаються вирішити цю проблему, проводячи різницю між "партією як організацією" і "урядовою партією", з одного боку, та "партією виборців" – з іншого. Дж. Помпер визначає "американські політичні партії як невпорядковане переплетення цих трьох умовних форм, і їх крайньо важко відділити одна від одної". У.Кіф описує американські політичні партії як організації із розсосередженою владою, які мають коаліційний характер, є ідеологічно різноманітні, намагаються максимально охопити населення і позбавлені фіксованого членства. Розглядаючи природу американських партій, У.Кіф зауважує, що партії – меншою мірою продукт власних зусиль, ніж середовища⁴². Дослідження політичних партій, проведені К. Джандою, стверджують, що 44% відмінностей в організаційній складності партій піддаються поясненню за допомогою факторів середовища (чисельність населення, виборча система, модернізація, тривалість демократичного розвитку країни, наявність конкуруючих партій), а ще 35% відмінностей пояснювались за допомогою таких факторів, як розміри країни, федералізм і особливості взаємин між виконавчою та законодавчою владою. "Рівень централізації американських партій явно нижчий, ніж у Європі, і вони, безперечно, відносяться до числа найменш централізованих у світі. Жодна з європейських партій не має нижчого показника централізації влади – до такого висновку приходять вчені⁴³. Зрозуміло, що конституційний уклад США, а особливо президентська система і федералізм, внесли вирішальний вклад у формування порівняно децентралізованих партій. Але обидві провідні партії США зазнали відповідної еволюції, адаптуючись до навколишнього середовища. Це

⁴¹ Антонова Л.А. О новых тенденциях в республиканской партии // США, экономика, политика, идеология, 1990, № 7.

⁴² Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория. – В кн.: Современная сравнительная политология: Хрестоматия. – М., 1997, с.95.

⁴³ Janda K. Political Parties: A Cross-National Survey. – N.Y., 1980a, p.355.

робить їх більш професійними, активними і певною мірою більш централізованими.

У інших державах партії мають іншу структуру. Якщо хтось побажає стати членом партії, він звертається за членством, бере на себе відповідні зобов'язання перед організацією, платить членські внески і з отриманням членського квитка вважається формально завербованим у партію. Добре розвинена, точно визначена організаційна структура партії відіграє важливу роль у політичному житті.

Консервативна партія Великобританії може розглядатись як типовий приклад організаційної структури європейських партій. Партія складається з кількох частин. Ключову позицію в ній займає лідер партії, який обирається всіма членами парламенту від Консервативної партії. Якщо Консервативна партія при владі – він стає прем'єр-міністром Великобританії, якщо ні – лідером опозиції. У кожному випадку він проводить політику партії в парламенті.

Інші частини партії існують як структури, допоміжні до лідера та парламентської фракції. Понад 3 млн. членів, які платять членські внески, організовані в місцеві організації партії. Вони визначають політику партії на місцевому рівні, в тому числі найважливіше питання: хто буде кандидатом партії в певному окрузі. Але вони мають незначний вплив на загальнонаціональну політику партії. Вони лише делегують своїх представників на щорічну партійну конференцію, яка не має жодного впливу на владу. Рішення дебатуються, за ними приймаються резолюції, але вони мають рекомендаційний, а не зобов'язувальний характер. Партійні лідери повинні прислухатися до прийнятих резолюцій та дебатів, оскільки це вираз настроїв партійних мас.

Національна асоціація не обирається, а складається з більш ніж 3 тис. осіб – членів парламенту, перспективних кандидатів, партійних функціонерів, представників місцевих організацій та інших. Вона збирається щорічно й обирає 150 осіб у Виконавчий комітет, який засідає кілька разів на рік. Виконавчий комітет визначає напрями політики партії, вирішує окремі організаційні питання тощо, але той факт, що вони збираються не надто часто, свідчить про те, що вирішуються не найважливіші проблеми.

Центральний партійний офіс є великою і добре фінансованою бюрократичною структурою, яка наймає регіональних та місцевих агентів, проводить дослідження

політики і веде пропагандистську роботу. Центральний офіс безпосередньо контролюється лідером партії, який сам призначає людей на ключові посади.

Отже, Консервативна партія Великобританії має комплекс структур, над якими домінують члени Палати представників разом з їхнім лідером. Інші частини структури є важливими для парламентарів як групи підтримки, які об'єднуються в місцеві асоціації і не мають вагомego впливу на політику партії на національному рівні. Головним джерелом фінансування партії є партійні внески її членів⁴⁴.

Більшість політичних партій, за винятком США, мають організаційну структуру, більш-менш подібну до цієї. Вони мають різний ступінь влади (наприклад, Лейбористська партія Великобританії отримує більш реальну владу від щорічної конференції, ніж Консервативна партія) або більш суворий контроль. У комуністичних партіях місцеві організації виконують політику партії точніше, що дає змогу їхнім лідерам проводити свою політику ефективніше, фашистські партії спираються в своїй діяльності на військові (напіввійськові) формування, строго ієрархізовані та дисципліновані.

У середині 60-х рр. Р.Скотт помітив, що у Латинській Америці "на місцевому рівні реальні механізми політичних партій практично відсутні, а там, де вони є, рідко безпосередньо пов'язані з загальнонаціональними організаціями. Зате перед кожними виборами місцеві нотаблі створюють свої власні персоналістські організації, вступаючи в союз із лідерами так званих загальнонаціональних партій у зв'язку з міркуваннями політичної чи матеріальної вигоди". Л.Пай прийшов до подібних висновків на основі аналізу партій Південно-Східної Азії,⁴⁵ подібні зауваження робить і Дж.Сарторі щодо політичних партій Африки⁴⁶.

Що робить партію демократичною? Лідери та прихильники політичних партій відіграють важливу роль в успішному переході до демократії. Але політичні партії повинні самі бути демократичними для того, щоб сприяти її становленню. Якщо партії не мають

⁴⁴ Epstein I. British Mass Parties in Comparison with American Parties // Political Science Quarterly, 1956, № 1.

⁴⁵ Джанда К. Сравнение политических партий: исследования и теория. – В кн.: Современная сравнительная политология: Хрестоматия. – М., 1997, с.94.

⁴⁶ Шведа Ю. Методологічні застереження Дж.Сарторі щодо аналізу партійних систем // Нова політика, 1998, № 5.

демократичного досвіду та поваги до цінностей демократії, то вони не матимуть їх, коли переможуть на виборах і почнуть керувати державою. Становлення демократії в державі неможливе без демократичного устрою політичних партій. Політичні партії, правлячі чи опозиційні, якщо вони справді прагнуть становлення демократичного устрою у своїй державі, зобов'язані підтримувати та захищати демократичні цінності та права людини насамперед у своїх організаціях.

Загалом жодна політична партія не заявить, що вона не демократична. Демократія стала такою привабливою ідеєю, що навіть військові та диктаторські режими бажають заявити про свою відданість демократичним принципам. Але демократія в політичній партії не процвітатиме лише в результаті заяв про неї. Побудова демократичних інститутів та розвиток демократичної практики є безперервним динамічним процесом. У кожній країні шлях до демократії пов'язаний з низкою політичних та історичних факторів.

Насправді внутрішня партійна демократія може бути скомпрометована такими факторами, як обмежені структури менеджменту та зв'язку, незмінюваність керівництва, крайні погляди членів партії. Іноді ці фактори створюють ситуацію, в якій групка людей домінує у справах партії, незважаючи на волю більшості її членів. Така ситуація не сприяє залученню всіх до партійної діяльності та можливості членів формувати напрями та пріоритети цієї діяльності.

Демократичні структури ґрунтуються на принципі прийняття рішень більшістю та захисті прав меншості. Певна річ, що ці різні погляди повинні орієнтуватися на спільну політичну мету партії та її ідеологічні засади.

Віра партії в демократичні принципи має відобразитись не тільки в статуті, а й у взаєминах між лідерами та членами партії. Це означає, що партія повинна бути відданою практиці демократичної поведінки. Демократичною вважається партія, яка: дозволяє своїм членам вільно висловлювати погляди; сприяє членству жінок; підтримує залучення до роботи всіх членів; є терпимою до різних ідей; дотримується узгоджених правил та процедур прийняття рішень; робить лідерів підзвітними членам партії та її прихильникам.

Демократія передбачає гласність, а отже, можливість спостерігати за всім процесом прийняття рішень. Однак здійснення цього принципу дається нелегко, оскільки демонстрація перед громадськістю внутріпартійних

розбіжностей у поглядах суперечить принципу єдності, до якої прагне кожна партія. А єдність потрібна особливо тоді, коли необхідно спільними зусиллями поставити на місце політичного противника. Тому більшість партій свято вірять у витончене поєднання гласного самовираження та негласного формування громадської думки. У такий спосіб вони сподіваються задовільнити як вимогу гласності, так і вимогу закритості. Багато хто з політиків взагалі проти того, щоб "прати свою партійно-політичну білизну" на очах громадськості й водночас політичних противників.

У Федеративній Республіці Німеччині партійні структури християнських демократів спробували залучити громадськість до участі у висуненні кандидатів у депутати під час виборів до парламенту. Спроба ця, однак, закінчилася жалюгідною поразкою, й відтоді не було намірів її повторити. Зелені також змушені були значно обмежити свої далекосяжні наміри – залучити широкий загал до участі в процесі прийняття власних рішень.

Демократичний устрій неможливий без контролю за здійсненням влади. У демократичних партіях це забезпечується федеральною структурою керівних органів. На всіх рівнях – від громади, району, федеральної землі, аж до федерації – загальні збори й зібрання делегатів дбають про те, щоб голови владних структур відповідних рівнів могли спиратися на мандат, виданий їм демократичним шляхом. Кожна партія сама вирішує, як їй залучати до участі у владній структурі об'єднані в ній групи. Наприклад, німецькі соціал-демократи, встановивши так звану жіночу квоту, зобов'язалися поступово віддавати до 50% усіх партійних посад і мандатів жінкам, тоді як інші відхиляють такі положення⁴⁷.

"Спочатку фундамент" – девіз, який повинні реалізовувати партійні лідери, якщо вони хочуть будувати успішну та демократичну партію. Значна частина часу, уваги та грошей партії повинні спрямовуватися на місцевий рівень. Взагалі сила й стабільність загальнонаціональної політичної партії та успіх її кандидатів у боротьбі за виборні посади всіх рівнів залежать від кількості активних, енергійних членів партії та прихильників на місцевому рівні. База політичної партії місцевого рівня, як корені дерева, повинна бути міцною, якщо партія хоче рости та

⁴⁷ Хесс Х. Практическая работа в Социал-Демократической партии: Справочник. – К., 2000, с.41.

досягати успіху. Партійні лідери можуть розуміти важливість розбудови партії на місцевому рівні, але на практиці вони діють неузгоджено та не працюють віддано на демократичний процес. Як наслідок, часто маємо партію, яка неконкурентоспроможна і не здатна прийняти на себе контроль над урядом.

Партійні лідери та організатори не повинні забувати про надзвичайну важливість окремих членів організації. Без членів партії лідери, незалежно від їх красномовства чи розуму, приречені займати околиці демократичного політичного життя країни. Більше того, партійні лідери не мають права забувати, що члени партії є і завжди повинні бути головною силою у визначенні курсу партії, якщо вона прагне бути справді демократичною.

Партійні структури або організації повинні мати можливість самі ухвалювати рішення без домінуючого впливу вищого рівня. Проблема реалізації внутріпартійної демократії полягає переважно у тому, що наявна внутрішня організація партій не надто розвинена. Крім того, політична воля національних керівних кадрів партій надто слабка для того, щоб сприяти формуванню внутріпартійної волі або просто схвалювати її, особливо у тих випадках, коли йдеться про інтереси, особи, кандидатури та посади. Це може торкатися важливих стратегічних і тактичних інтересів керівництва. Для нижчих партійних структур внаслідок такої манери поведінки виникає дистанція до власної партії, бо за подібного зменшення самостійності не можуть з'явитися ані ентузіазм, ані мотивація, ані консенсус.

Не можна не враховувати й питання про те, чи насправді члени партії бажають брати ширшу участь у прийнятті партійних рішень. Не можна заперечувати, що, врешті-решт, і всередині партій рішення ухвалюються меншістю. Але за часів, коли суспільства розвиваються і політичні системи формуються відповідно до демократичних ідей, політичні партії чинять правильно, якщо серйозно ставляться до принципу внутрішньопартійної демократії. Це важливо ще й для того, щоб гальмувати процес залишення партій їхніми членами. Потрібно залучати до партійних лав нових членів, зокрема молодих людей. Партії повинні відчинити свої двері для найширших верств, пропонуючи переконливі концепції гласності, терпимості, спільної участі в партійній діяльності та солідарної відповідальності. Ці потреби зумовлюють цілком практичні наслідки.

Внутрішньопартійна демократія відкидає принцип вождизму, вимагає внутрішнього порядку формування волі в організаційному апараті. Статут та програма партій повинні спиратися на нього. Утворення та діяльність партійних органів, визначення прав та обов'язків членів, правила щодо висунення кандидатів на політичні посади й питання фінансування – всі ці завдання й функції повинні бути врегульовані внутрішнім демократичним устроєм.

Власне партійна юрисдикція сприяє демократичному устрою партії. Усі політичні партії розробляють та ухвалюють положення, за допомогою яких можна врегулювати внутрішні проблеми. Йдеться насамперед про проблеми, які не можна владнати політичними методами. Мають на увазі такі речі, як нерегулярна сплата членських внесків або ж висловлювання члена партії, що ображають честь іншого, чи нерегулярна участь у прийнятті внутрішньопартійних рішень⁴⁸.

З огляду на все це надзвичайно важко скласти відповідний ступінь градації політичних партій залежно від їх внутрішньопартійної демократії. Наприклад, в американських партіях існують інституції, які свідчать про їх внутрішній демократизм, але водночас існують і такі, що сприяють підвищенню керівної еліти. Через це жодна американська партія не може вважатися взірцем демократизму внутрішньопартійної організації.

За винятком фашистських партій, не можемо виявити безпосереднього зв'язку між демократизмом внутрішньої організації партії та іншими її ознаками. У загальному можемо хіба що констатувати, що значно сильнішою є тенденція до демократизації внутрішнього життя в лівих партіях, ніж у правих, у робітничих партіях, ніж у консервативних. У лівих партіях існує, звичайно, більша тотожність позицій між елітою та членськими масами, ніж у буржуазних партіях.

Ліві партії завжди відзначалися прагненням до політичної та соціальної демократії і боролися проти абсолютистських, диктаторських, реакційних тенденцій. Тому вони і у власній внутрішній організації тяжіють до демократичних структур. Праві ж партії, консервативні, звичайно виступають з лозунгами порядку та авторитету, нерідко захищають монархію чи інші форми сильної індивідуальної влади, тому їхня внутрішня структура відповідає даній ідеології.

⁴⁸ Соєр Т. Побудова "здорової" партії. – К., 2000, с.5-7.

Водночас особливу позицію займають деякі партії постколоніальних держав. Вони часто спираються на виразне, інколи навіть затверджене партійним статутом домінування керівника, який одночасно є і главою держави. Однак не слід однозначно утотожнювати це з антидемократичною тенденцією, оскільки в цих державах особа керівника була виразом демократичного керівника. Цей керівник був звичайно ініціатором національно-визвольного руху, народним героєм, що поєднувалося з давно існуючими тут (особливо в Тропічній Африці) традиціями вождизму, що надавало йому рис харизматичного лідера⁴⁹.

Внутрішньопартійна демократія. Аналіз проблем внутрішньопартійної демократії здавна належить до головних проблем дослідження діяльності політичних партій. Фундамент наукових досліджень з питань внутрішньопартійної демократії становить відомий "залізний закон олігархії" Роберта Міхельса⁵⁰. У різних наукових розвідках по-різному визначається рівень дослідження, досягнутий після дискусії щодо підтвердження або спростування тези про протиріччя між організаційною структурою партії і внутрішньопартійною демократією. Так, К. Зонтгаймер вважає, що "привід партійної олігархії є скоріше витвором ідеологічно стурбованих людей, ніж відображенням дійсності". Ф. Шюттемаєр констатує, що "сучасна інвентаризація партій має відмінити дослідження Міхельса". М. Гревен, навпаки, дотримується думки, що емпірична частина розвідки Міхельса "знаходить підтвердження до недавнього часу майже у всіх працях з внутрішньопартійної демократії і аж до найдрібніших деталей". Попри величезну кількість нагромаджених емпіричних даних, остаточної відповіді на дану проблему немає і сьогодні. Цей факт пояснюється тим, що емпіричні результати потрібно оцінювати за однією з можливих концепцій внутрішньопартійної демократії. Нормативні ж розбіжності цих концепцій та загальні теоретичні моделі демократії, що лежать в їхній основі, засвідчують використання явно різних масштабів оцінок внутрішньопартійної демократії.

У межах партійної моделі, що ґрунтується на економічній

⁴⁹ *Энтин Л.М.* Политические системы развивающихся стран: Государство и политические партии в странах Азии и Африки. – М., 1978.

⁵⁰ *Михельс Р.* Социология политических партий в условиях демократии // Диалог, 1990, № 3, 5,7,9,11,13,15,18.

теорії демократії, внутрішньопартійна демократія замінюється міжпартійною демократією. Широка участь членів партії у внутрішній партійній політиці та при рекрутуванні кадрів розглядається як порушення функції (дисфункція), тому що для цього треба виділяти відповідні засоби; вона обмежує свободу дії партійного керівництва й зменшує ефективність та гнучкість партійної організації, спрямовані на досягнення головної мети – максимальне помноження голосів під час виборів. Оптимальне використання шансів на виборах вимагає ефективного застосування засобів, а цього найкраще можна досягти шляхом централізації влади та зосередження повноважень щодо прийняття рішень у руках партійного керівництва, орієнтованого на виборців. У такий спосіб може бути досягнуто формування внутрішньопартійного волевиявлення згори донизу.

Якщо виходити з моделі демократії, спрямованої на задоволення потреби в забезпеченні існування та працездатності політичної системи, то перспектива, орієнтована на всю систему, дає інший масштаб оцінки формування внутрішньопартійного волевиявлення. Організаційну модель політичних партій, що відповідають цьому поглядові, становить репрезентативне, відкрите, відповідальне, плюралістичне та узаконене на виборах панування еліти всередині партії. Подібна концепція внутрішньопартійної демократії базується на постулаті, що "структура партій може бути лише репрезентативною" (В. Генніс), а також на принципі внутрішньопартійної конкуренції еліти. Ця концепція у своїй екстремальній формі залишає мало місця для участі членів партії у внутрішньопартійній політиці: "Рішення політичної ваги приймаються лише лідерами партії. Переважна більшість не залучається й не буде залучатися. Плебісцитний модус впливу членів партії на подібні рішення не передбачений" (Г. Фрідріх, В. Цегетмайер). Тому головне значення для цієї концепції має не участь простих членів партії у процесі формування політики, а участь у доборі кадрів: "Треба по-демократичному узаконити партійне керівництво, не більше, але й не менше" (Г-Й. фон Меркац). У цьому процесі, тобто "в легітимації партійних лідерів знизу вгору, що постійно повторюється та знову відбувається шляхом добровільного визнання як їхнього керівного становища, так і їхнього конкретного керівництва", полягає демократичний момент. Вирішальним фактором є не постійний потік формування ідейної та політичної волі знизу вгору, а вибори, контроль, усунення та заміна внутрішньопартійних

представників. Однак контроль еліти партійною базою, наприклад, імперативний мандат, однозначно відхиляється, бо обмеження повноважень відповідальної еліти, яка походить з партійних структур, у вільній дії та прийнятті рішень не відповідає потребам політичної системи.

У межах демократичної моделі, яка орієнтується на потребу в легітимації, внутрішньопартійна демократія здійснюється лише завдяки необмеженій участі партійної бази у процесах формування внутрішньопартійної політики. Виходячи з оцінки партій як "головних легітимованих одиниць дії у масовій демократії" (В. Рудціо), що виступають організаційним інструментом вираження і безпосередньої волі громадян, в основу цієї концепції покладено модель формування внутріпартійного волевияву знизу вгору, яка чітко орієнтована на партійну базу. Відповідно до цієї концепції, участь не обмежується простою "участю в організаційних справах", а означає "участь у прийнятті рішень", тобто реальну участь у прийнятті обов'язкових внутріпартійних рішень на будь-якому рівні організації.

Подібний процес формування волі всередині партії безперервно спрямовується знизу вгору. Він зможе виконати свою суспільну функцію лише у тому разі, якщо буде можливим "структурувати дискусії та процеси прийняття рішень, тобто демократизувати формування волі у такий спосіб, щоб імпульси до дискусій перетворювалися на рішення, а рішення призвели до відчутних змін у політиці уряду" (Г. Петер, Н. Шправке)⁵¹. Отже, ця концепція нерозривно пов'язана з сильною тенденцією до імперативного мандата, адже через нього можна наблизитися до ідеалу суверенної партійної бази. Щодо способу та вимірів бажаного зв'язку представників з волею партійної бази існують, однак, різні думки. Чим щільніший контакт встановлюється, тобто чим менше свободи дії надається партійним представникам стосовно представлених осіб, тим більше нормативний показник участі у рекрутуванні кадрів змінюється на користь участі у розробці політики.

Якщо врешті-решт представники партії потраплять у повну залежність від вказівок партійної бази і через це стануть лише

⁵¹ Нідермайер О. Внутрішньопартійна демократія. – В кн.: Політичні партії в демократичному суспільстві / Видавці Й. Тезінг, В. Гофмайстер. – К., 1997, с.23-25.

виконавцями її волі, то участь членів партії у доборі представників партії матиме лише несуттєве значення.

Різні моделі пропонують не тільки різні критерії оцінки емпіричних результатів; водночас вони впливають на підхід до аналізу проблеми олігархії. Якщо виходити з необхідної функціональної внутрішньої диференціації партійних організацій і, отже, з утворення внутрішньої еліти, то інтерес зосереджується на внутрішній структурі керівних груп, з одного боку, й питанні про масштаб їхнього дійсного контролю та управління діяльністю "простих" членів партії – з іншого. На підставі подібного інтересу, спрямовуючи пізнання, виявляється несумісною з реальністю теза про процес формування внутрішньопартійного волевиявлення, що здійснюється під центральним керівництвом та контролюється гомогенною партійною олігархією в односторонньому порядку згори вниз. Цю тезу слід замінити на плюралістичну модель стратархії з кількома центрами влади та структурами взаємної залежності.

Коли, навпаки, виходити з внутрішньопартійної демократичної моделі, орієнтованої виключно на партійну базу, то будь-яка реальна структура влади всередині партій, відповідно до норми самовизначення партійної бази, виявиться по суті недемократичною. При цьому аналіз спрямований здебільшого на модель поділу бази та керівництва, де поняття "керівництво" та "олігархія" стають синонімами, а в центрі уваги перебуває тенденція до відокремлення та відчуження партійних еліт від бази.

Загалом для оцінки стану внутрішньопартійної демократії дослідники використовують такі критерії, як участь членів партії у роботі всередині партії, участь членів партії у виробленні політичного курсу, участь членів партії у доборі кадрів та висуванні кандидатів на виборні посади. Хоча самі ці критерії трактуються вченими далеко не однозначно, загальноновизнаної методики їх визначення теж не існує⁵².

У багатьох європейських державах питання внутрішньопартійного життя є предметом правової регламентації. Конституція Німеччини відносно політичних партій стверджує таке: "Їх внутрішній устрій повинен відповідати демократичним принципам". Цікаво, що тут також

⁵² *Тізенгаузен В.* Партії: внутрішня організація та керівні органи. – В кн.: *Складові демократії / За ред. Д.Геттінг, В-Д.Міхаелі.* – К., 1993, с.34-35.

передбачені правила побудови внутрішнього організаційного простору партій. Вказівка на внутрішню структуру партій підкреслює їхнє значення для держави, що відрізняє їх від інших типів організацій (творчих об'єднань, спілок тощо). Порушення демократичних засад в організаційній структурі партії може призвести до нечинності відповідного партійного статуту. Це не є достатньою причиною для заборони партій, але може стати її серйозною передумовою.

Під внутрішнім устроєм партії розуміють організацію процесів формування внутрішньопартійної волі. Важко, однак, визначити "демократичні принципи". Основний Закон досить нечітко формулює пункт щодо організації формування внутрішньопартійної волі. До того часу, як Закон про партії набув чинності, основоположне значення для конкретизації даної статті мали ухвали Федерального конституційного суду. Вимога Основного Закону Німеччини щодо дотримання демократичних принципів у внутрішньому устрої партій була конкретизована у Законі про партії від 24 липня 1967 р.. У розділах 2 та 3 цей Закон містить чимало вимог стосовно правил, обов'язкових для організаційної структури партій, які в кінцевому підсумку визначають її демократичний устрій⁵³.

Джерела та напрямки трансформації сучасних політичних партій. Аналізуючи причини, що зумовлюють зміни у структурі політичних партій, слід трактувати їх передусім як результат впливу суспільного оточення. Зміни у політичному середовищі спричиняють зміни структури та функцій політичних партій.

По-перше, сучасна політична демократія виникла як наслідок організації партій масової мобілізації. Їхнє виникнення пов'язане з процесом розширення демократичних прав організацій. Запровадження загального виборчого права зумовило заміну моделі кадрової партії масовою партією, організованою на основі розвиненої територіальної структури. Ця якісна трансформація відбувається насамперед з лівими партіями (соціалістичними, а пізніше комуністичними). Лідери великих суспільних груп, що репрезентують зазвичай ліві програми, сформували політичні партії поза парламентом як інструмент, що давав змогу мобілізувати та зорганізувати

⁵³ Основной закон Федеративной Республики Германии // Конституции государств Европейского Союза, с.188.

прихильників, спочатку на основі вимоги щодо можливості їхньої участі у виборах, а згодом з метою організації цієї форми політичної участі як більш ефективної в сенсі досягнення поставлених цілей. Це змусило політичну еліту, організовану в межах парламенту, яка репрезентувала праву політичну програму, відкоригувати попередню стратегію ведення виборчої кампанії в напрямі адаптації її до процесу розширення виборчого права. Тому загалом процес реорганізації правих партій відбувався в напрямі адаптації моделі масової партії і її більшої відкритості стосовно масового виборця.

По-друге, результатом організаційних можливостей партії нового типу був поступовий процес стабілізації масового електорату. Певні його сегменти (наприклад, робітничий клас чи релігійний електорат) залишилися виокремленими, захопившись пошуками власної політичної ідентичності. У такий спосіб масові партії стали інструментом структуризації політичних, а надто виборчих інтересів. У результаті ми мали справу з формуванням тривалої партійної лояльності, а наслідком існування масових політичних партій стало формування ситуаційного вибору у стабільну партійну ідентичність.

Масові партії, маючи значну суспільну підтримку, опанували виборчий ринок, стабілізували партійну систему. Дж. Сарторі стверджував, що "критичним чинником, який змінює природу партійної системи і спричиняє структурну її консолідацію, стала поява масової партії"⁵⁴.

Отже, у фазі консолідації західноєвропейських демократичних політичних режимів панівним типом політичної організації стають масові партії, які приходять на зміну кадровим.

У 60-х рр. відомий дослідник еволюції партійних систем Західної Європи О. Кірчхеймер сформулював тезу про те, що масові партії були лише першим етапом організаційної еволюції на шляху створення виборчих агентств, близьких до американських партій. Він передбачав, що процес поступової "електоралізації" політичних партій, особливо соціал-демократичних і християнсько-демократичних, змусить інші об'єднання до прийняття подібної політичної стратегії, оскільки в такий спосіб вони зможуть продовжити своє існування на

⁵⁴ Шведа Ю. Методологічні застереження Дж.Сарторі щодо аналізу партійних систем // Нова політика, 1998, № 2.

виборчому ринку, який ставав щораз більш відкритим та конкурентним⁵⁵.

Спробуємо викласти основні положення самої концепції, а також взяти до уваги фактичні зміни, зареєстровані в окремих політичних партіях, виразниках цієї нової стратегії політичного суперництва.

Основним пунктом їхньої виборчої підтримки є вже не лише і виключно конкретна суспільна група, а так званий народний електорат. Виборча підтримка тепер скеровувалася до ширшого кола суспільства, а результатом має бути успіх на виборах та відповідальність за державну політику. Партії нового типу намагаються "згладити" групову самоідентичність. Існування традиційних виборчих союзів стає неефективним, зважаючи на процес переоформлення соціальної структури постіндустріального суспільства та нові правила політичної гри. Зменшення робітничого класу, виникнення нового середнього класу, не зорганізованого політично і відкритого як для лівих, так і правих впливів, "якісна" зміна системи суспільних вартостей чи "європеїзація" національних політичних систем – це лише деякі з чинників, що вплинули на ідеологічний характер політичних партій та їхню парламентсько-урядову діяльність. Ключем до політичного успіху та утримання конкурентоспроможності стає здобуття голосів "нового середнього класу", який у Західній Європі становить близько 67% активного населення і позбавлений виразної партійної орієнтації. Кожна з усталених політичних партій намагається реалізувати змішану виборчу стратегію, яка уможлиблює водночас і підтримку традиційних соціальних груп, і здобуття нового електорату, особливо представників нового середнього класу.

Партії ці меншою мірою зацікавлені в реалізації експресивної функції. Принципова їхня мета – прагнення до здобуття влади – не змінилася, однак змінилися інструменти, якими вони користуються. Колективна стратегія ідеологічної поляризації, спрямована на підкреслення групової самобутності, не забезпечує вже політичного успіху. Це особливо відчули ліві та релігійні партії (у результаті занепаду робітничого класу та процесу секуляризації суспільства).

⁵⁵ *Kirchheimer O.* The Transformation of the Western European Party System. – In: *Political Parties and Political Development* / Ed. by J.La Palombara, M.Weiner. – Princeton, 1966, p.177-200.

Виборчі стратегії повинні набути більш наступального характеру, оскільки йдеться про нові голоси виборців, традиційна група підтримки вже не гарантує успіху на виборах.

Сучасні політичні партії втратили здатність структуризації електорату. Адресатом їх виборчого змагання є не представник визначеної соціальної групи, який, крім цього, є ще й членом партії та орієнтований на відповідні цінності, а добре поінформований і підготовлений виборець. Цей перший надавав підтримку, визнаючи відповідну ідеологію, підтверджуючи на виборах факт приналежності до визначеного політичного спектра, другий починає вибирати, керуючись визначеними програмними питаннями, які йому близькі. Партії втратили здатність ефективного заглиблення в суспільство і контроль над визначеними соціальними групами. Зв'язок партії з виборцем спирається значною мірою на схему програмної ідентифікації і щораз частіше підставою для індивідуальних партійних преференцій виступають конкретні політичні проблеми, визначені у виборчій програмі партії. Можна дійти принаймні двох висновків, які випливають з факту оформлення нової схеми партійної лояльності. По-перше, виборці стали схильними до частішої зміни підтримки партій, що, однак, не означає радикальної зміни ідеологічної орієнтації, їхня підтримка партії може виявитись нетривалою і випадковою. По-друге, партії, адаптуючись до нового політичного середовища, спричинилися до відкриття виборчого ринку, почали змагатися в його межах, використовуючи зіндивідуалізовані наступальні стратегії, перестали бути представниками лише визначених сегментів електорату. Відкриття виборчого ринку зробило партії більш сприятливими до кон'юнктурних змін у рамках електорату, а виборча кампанія стала ареною фактичної конфронтації пропозицій з очікуваннями виборців. Це і було ключем до політичного успіху⁵⁶.

У виборчих партіях щораз меншу роль відіграє членство. Існування розвинених локальних структур і місцевих активістів гарантувало партії доступ у найвіддаленіші кутки країни. Інститут партійного членства був дуже ефективним способом перенесення партійного впливу на локальний рівень. У час електронних ЗМІ таким чином розбудований апарат партії є непридатним, а крім того, може обмежувати свободу діяльності

⁵⁶ Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment? / Ed. by R.Dalton, S.Flanagan, P.Beck. – Princeton, 1984, p. 241.

політичних еліт. Членські внески перестали бути основним джерелом фінансування політичних партій. Партійні еліти знаходять сильну підтримку в групах інтересів (часто не пов'язаних з партією формальними зв'язками), що допомагає у фінансуванні виборчої кампанії й водночас є способом утримання близьких стосунків з конкретними групами електорату⁵⁷.

У сучасних партіях спостерігаємо часткове повернення до кадрової моделі партії. Це насамперед означає, що центральну роль у них відіграють спеціалізовані групи політиків та професійні керівники або експерти з конкретних проблем. Професіоналізація партій є природним наслідком їхнього виходу в сферу високої технології, оскільки сучасна політика й процедури управління складним державним апаратом вимагають спеціальної підготовки. Партія як організація, що об'єднує професіоналів, починає діяти на певній дистанції від її членів та виборців. Можна вважати, що більшість електорату погодилася з цим явищем, очікуючи від партії лише професіоналізму в управлінні державою.

Поряд з професіоналізацією діяльності, виникає явище зміцнення організаційних засад керівництва групи лідерів (персоналізація влади). Партія щораз частіше використовує особистість лідера як важливий елемент у виборчій кампанії. Наприклад, християнські демократи Німеччини використовували позиції канцлера К. Аденауера, Консервативна партія Великобританії у 70-х рр. об'єдналась навколо М. Тетчер.

Принциповою метою діяльності партії стає доступ до різномірних приватних інтересів. Групи інтересів, що становлять досконалу організаційну машину і безпосередньо контролюють визначені сегменти суспільства, стають для партії істотним джерелом здобування голосів виборців. Результатом цього є зростання залежності виборчої партії від груп інтересу⁵⁸.

С. Волінетц намагався заперечити теорію О. Кірчхеймера. Він вважає, що якщо відбувається поступове виштовхування через виборчі організації партій, які не здатні були

⁵⁷ Шведа Ю. Проблема фінансування діяльності політичних партій: міжнародний досвід та українська практика // Аналітика, 2002, № 7.

⁵⁸ Pizzorno A. Interests and Parties in Pluralism. – In: Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism and the Transformation of Politics, Cambridge, 1981, p.35-37.

адаптуватись до нових правил політичної гри, то фрагментація партійних систем повинна зменшитись. Виборча партія, як досконалий інструмент політичної конкуренції, повинна забирати голоси виборців від інших партій. Однак лише у ФРН, Франції та Австрії С. Волінетц спостерігав падіння виборчої фрагментації, що могло б означати, що з'явилися справді виборчі партії, які стабілізували міжпартійну конкуренцію за рахунок інших. У багатьох інших державах або з'явилися нові партії (зростання фрагментації) і змінився характер попереднього змагання (наприклад, у Данії, Голландії чи Бельгії), або традиційні класові партії домінували загалом, спираючись на зміни попередньої організаційної формули (наприклад, у Швейцарії)⁵⁹. Чи тоді пропозиція О. Кірчхеймера позбавлена ознак універсальності? Чи, можливо, сценарій виборчих партій можна застосовувати лише для вибраних держав Західної Європи?

Правильність поглядів О. Кірчхеймера стосовно змін, що наступають як у межах самої моделі партії, так і в її політичному оточенні, не викликає сумнівів. Однак його оптимізм щодо того, що майбутнє належить новому типу виборчих партій і лише такого характеру еволюція може забезпечити партії стабільне місце у політичній системі, був передчасним. Досліджував він насамперед партії Німеччини, Великобританії, Італії та Франції, виключаючи з розгляду так звані малі демократії (Голландія чи Бельгія), а також скандинавські держави. Якщо прийняти, що стратегії виборчих партій є наслідком падіння лояльності виборців стосовно масових партій, то не зрозуміло, чому власне ці демократії не були включені для порівняльного аналізу. У скандинавських державах цей феномен повинен тоді набувати найвиразніших форм.

Дж. Сміт, приймаючи положення О. Кірчхеймера, вважає, однак, що його сценарій трансформації моделей партії йде надто далеко. Існуючі у державах Західної Європи так звані народні партії, на його думку, є практичною версією виборчої моделі. Є вони масовими, еластичними та поміркованими політичними партіями, які займають лівоцентристську чи правоцентристську позиції на осі ліві-праві (наприклад, СДПН чи ХДС). Здобуваючи звичайно 30% чи більше голосів

⁵⁹ *Wolinetz S. The Transformation of Western European Party Systems Revisited // West European Politics, 1979, № 2.*

виборців, спираються вони на більш тривку базу підтримки, але використовують виборчу технологію, характерну для виборчих партій. Ключем до їхньої перемоги є виборці, які ще не визначилися, часто позапартійні й зацікавлені конкретними практичними проблемами. Партія постійно повинна боротися за відновлення і зміцнення своєї бази підтримки. Якщо це їй не вдається, вона зазнає на виборах поразки. Народні партії поєднують у собі ознаки організаційної моделі масової та виборчої партії. Це виразний симптом того, що прогноз О. Кірчхеймера про те, що сучасні політичні партії будуть розвиватися в напрямку виборчої моделі, не знайшов на практиці цілковитого підтвердження⁶⁰.

Видається, однак, що категорія масової чи виборчої партії є певними ідеальними типами, і очевидно тяжко було б назвати конкретну партію, яка би повністю відповідала одному з них. Найчастіше на практиці трапляється комбінація ознак обидвох типів партій. Це може бути результатом навіть специфічної організаційної історії партії.

Ознаки, що характеризують сучасні виборчі партії, повинні розглядатися насамперед у зв'язку із загальними тенденціями, які виокремлювалися в західноєвропейській політиці починаючи з кінця 60-х рр. і мали, без сумніву, вагомий вплив на еволюцію політичних партій. Конкретні політичні партії можуть, навпаки, відрізнитись між собою, коли йдеться про ступінь участі у трансформаційних процесах. Готують вони політичну стратегію, беручи до уваги контекст, у якому їм доводиться змагатися (контекст суспільний та інституційний), і згідно з цим можуть обережно вибирати аспект масовості чи аспект електоралізму. Умови політичної конкуренції можуть змусити конкретну партію до швидкої трансформації виборчої, а також парламентсько-урядової самоідентичності, і це впливає на функціонування цілої партійної системи. Однак звичайно партії дуже неохоче вдаються до змін організаційного плану і тому багато структурних ознак, типових для моделі масової партії, залишаються. Проблеми "масовості", "виборності" чи "професіоналізації" партії можна розглядати не лише в контексті загальних сфер активності партій як інституцій, в яких конфігурація та присутність традиційних і модерністських

⁶⁰ *Smith G. A System Perspective on Party System Change // Journal of Theoretical Politics, 1989, № 3.*

ознак може бути відмінною, а в значно ширшому суспільно-історичному контексті.

У 70-х рр. у партійних системах було помітним явище, яке отримало назву "розмерзання" партійних систем і було пов'язане з дестабілізацією масових партій, а також з дестабілізацією виборчих коаліцій (слабшає зв'язок між соціальними групами та політичними партіями). У багатьох партійних системах (наприклад, датській, голландській чи бельгійській) зміна попередньої системи та ерозія виборчої поведінки були, між іншим, результатом появи нової категорії партій – так званих малих партій⁶¹.

Розпад традиційних соціальних систем змінив характер політичної конкуренції. Вона стає відкритішою, сильні партії повинні конкурувати за голоси виборців не лише між собою, але також і з малими партіями. Зміна соціальної структури спричинила те, що малі партії певною мірою набули коаліційного потенціалу чи потенціалу політичного шантажу, якими вони раніше не володіли. Партія Центру та ліберальна партія "Демократи'70" в Голландії після певних успіхів на виборах не перейшли бар'єру репрезентації ("Демократи'70" зникла у 1983 р.). Порівняно кращим є становище радикальних лівих партій, але й вони ніколи не можуть бути певними стосовно подолання бар'єру репрезентації (наприклад, комуністи у 1946 р. здобули 10,6% голосів, а у 1986 р. – лише 0,6%, що значно нижче бар'єру репрезентації)⁶².

Щодо малих партій концепція істотності партії Дж. Сарторі повинна бути розв'язана у ширшому політичному контексті, в межах не лише партійної, а й політичної системи загалом та обов'язкових для неї основ політичної гри.

У книзі "Коли партії зазнають краху" К. Лоусон і П. Меркл розглядають ці зрушення як важливе свідчення занепаду партій: "У всьому світі виникають рухи, орієнтовані на вирішення якоїсь однієї проблеми, групи інтересів наближаються до партій, другорядні партії раптово виграють вибори, тоді як провідні партії втрачають підтримку виборців"⁶³. П. Селле і Л. Свасанд наводять наступний список незалежних

⁶¹ *Mair P.* The Problem of Party System Change // *Journal of Theoretical Politics*, 1989, 1/3.

⁶² *Electoral Change in Advanced Industrial Democracies: Realignment or Dealignment?* / Ed. by R. Dalton, S. Flanagan, P. Beck. – Princeton, 1984, p. 216-218.

⁶³ *When parties Fail: Emerging Alternative Organizations* / Ed. by K. Lawson, P. Merkl. – Princeton, 1988, p. 237.

змінних, які використовуються в літературі для пояснення феномена "занепаду партій": "посилення держави, поява універсальних партій, неокорпоратизм, засоби масової інформації, нові політичні проблеми та розколи, труднощі у функціонуванні держави, постіндустріалізм". Однак вони так і не відшукали систематичного підтвердження ідеї "занепаду партій" у даних міжнаціональних досліджень⁶⁴. А. Паніб'яно вважає, що трансформація партійної моделі означає процес деінституалізації чи зменшення автономії нових партій стосовно політичного середовища⁶⁵. С. Волінець відзначає, що таке підтвердження може дати аналіз організаційних змін, які відбуваються в процесі пристосування партій до середовища, що зазнає змін⁶⁶.

Епоха масових партій завершилася, і це незаперечний факт. Домінують сьогодні виборчі партії. Однак чи варто це явище розглядати в категоріях політичного регресу? Від традиційного способу мислення треба відійти. П. Маєр вважає, що "партія, яка діє в стилі виборчої, може бути фактичною нормою, в той час коли більш закрита та солідарна масова партія може бути явищем перехідним"⁶⁷. Такий напрям думок також представляє А. Піццорно, стверджуючи: "якщо та гіпотеза є правдивою (якщо партії масової інтеграції з'являються в результаті глибоких соціальних змін, в результаті тиску нових типів інтересів, що входять у рамки політичної системи), то масові партії є перехідним феноменом. З'являються вони для гарантії контролю процесу входження нових соціальних груп у рамки політичної системи і стають непотрібними, коли це входження, як і контроль, стають зреалізованими"⁶⁸. Отже, можна припустити, що масові партії були типовими для політичного плюралізму, але лише для його першої "креаційної" фази, коли ці нові колективні актори були допущені до процесу здійснення політичної влади в межах представницької політичної системи.

⁶⁴ *Selle P., Svasand L.* Membership in Party Organizations and the Problem of Decline of Parties // *Comparative Political Studies*, 1991, vol.23(4).

⁶⁵ *Panibianco A.* Political Parties: Organization and Power. – Cambridge, 1988, p.275.

⁶⁶ *Wolinetz S.* The transformation of Western European Party Systems. Revisited. // *West European Politics*, 1979, vol.2(1).

⁶⁷ *Mair P.* The Problem of Party System Change // *Journal of Theoretical Politics*, 1989, 1/3.

⁶⁸ *Pizzorno A.* Interests and Parties in Pluralism. – In: *Organizing Interests in Western Europe: Pluralism, Corporatism, and the Transformation of Politics*, Cambridge, 1981, p.38.

Стабілізація політичної системи несе з собою послаблення політичних партій як інституту. Однак постає запитання, чи ця еволюція моделі партії є лише фазою переходу від організації масової до виборчої, чи є це симптомом кризи партій.